اسلام

او

د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

د ګل پاچا «الفت»

www.ulfat.de

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن «الفت»
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ - کال ۱۳۵۲ هجري ش.

فهرست

عنوان | مخ

تقریظ .... ج
مقدمه 1
مُحمدصلی الله علیه وسلم 2
اسلام ته خفی دعوت 2
داسلام اظهار: 3
بلال: 3
یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه: 4
خباب: 4
صهیب: 4
عامر بن فهیره: 4
لبیبه: 5
اسلام 5
اسلامی جامعه جوړول 9
طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښې: 11
مساوات: 13
اسلامی تصوف 51
دتصوف درې مدرسې 60
متکلمین اوعلم کلام 71
وعد او وعید 72
احباط 73
شفاعت 73
دپیغمبرانوعصمت: 74
معجزه اونبوت: 74

تقریظ

دپلار له مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي یوڅه ولیکې.
دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او د اسلام نقش دفرد او جامعې په جوړولو کښې نوميږي ځو ځلې ولوست او په نتيجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې يوه سړي ته چه په دين باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې يوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددينې علومو په تحصيل او ځلويښت کاله ئې پدې لاره کښې په څيړنو او مطالعو تيرکړي وي، څه ليکل اسانه کار ندی.
په حقيقت کښې همدا کتاب زما د اسلامي مطالعې شروع او آغاز ګڼل کيږي. بياهم دغه ځوکرښې ديوه متجسس او دهغه دپيرو په حيث چه دعوی ولی، ډيره ټينګه مينه او جذبه ئې هم ملګرې ده ليکم.
ځلويښت کاله پخواکله چه مرحوم الفت صاحب په عربې ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بديع بيان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسير او دحديث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدريس هم کولی شي، درس لوستل ئې پريښودو او دفاميل دمعيشت دتامين دپاره ئې ماموريت ته مخه وکړه.
دالفت صاحب دهغې زمانې ديني لوست او تحصيل پنځوس کاله وروسته نتيجه ورکړه او ځوتکميل يانا تکميل واړه او غټې ديني کتابونه ورنه جوړ شوه چه يوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتيب دا خبره صحيح شوه چه الفت صاحب له ملائی نه شاعری او ليکوالی ته، له هغه نه سياست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډيرو تجربو او علمي ذخيرو سره بېرته غائي او نهائي حقيقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.
دا کتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستيو شپووروستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای دکور دزيارت له اداکولونه وروسته (د **۱۳۵۳** هجری کال شروع) ئې دهغه په ليکو پيل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګيو دپای ته رسيدو سره ئې پای ته ورساوه (دقوس آخره **۱۳۵۶**) .
پدې اساس عالم الغيب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نيست او مرګ سره له اذله يوله بله تړلی او ملګری کړی و.
دا کتاب که څه هم دمتن له حيثه تکميل و مګر نور کارئې پاتې و.
مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځينو برخو باندی ځينې علامې ايښی وې او له ځينو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ويا دا چه ځينې کرښې ئې يوځل محوه کړی او بيائې بيرته پدغو محوه شوو خطونو دصحت علامې لګولې وې. ځينې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په ننبه شوی او نه معلوميږي چه دڅه دپاره؟
دکتاب ډيرې پاڼې پاکنويس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کيدې. دکتاب سره دماخذونو فهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شايد دا وی چون کتاب اصلاً تحليلی ليکل شو ی او دخپل فکر او نظرنه ورکښې کار اخيستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری يا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.
دغه دلايل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بيا غور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.
دتجديد نظر په وخت کښې شايد دکتاب ځينې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

قدرت له يوې خوا غوښتل چه دغه اثر د الفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحليلي فکر او نظر وليکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجديد نظر د پاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.
ماد کتاب په تدوين او نقلولو کښې ځانته دهيڅ راز مداخلې، تصرف يا لاس وهنې حق ورنکړ او يوائې مې داصلي نسخې له مخې نه يو بل نقل تهيه کړ.
علاوه ددې کتاب د آيتونو له تطبيق نه د قرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم د قرآن د اعرابو سره برابر کړه ځکه چه دکتاب ايتونه اصلا اعراب ګذاري شوی نه و، ماد کتاب د آيتونو حروف هم په قرآني تورو او حروفو واړول.
دا کتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څېړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ايمان.
۴- د اسلامی جامعه جوړول.
۵- طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې.
۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
۷- د ظلم مخنيوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- د فرد جوړول.
۱۰- مالکيت او مالی سياست په اسلام کښې.
۱۱- د اسلامی اخلاقو غايه او اغيزه.
۱۲- جود او سخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱۴- شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق.
۱۵- د صوفيانو مقامونه او احوال.
۱۶- د تصوف طريقې.
۱۷- د تصوف مدرسې.
۱۸- د تصوف په باب ځينې آيتونه او حديثونه.
۱۹- متکلمين او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.

ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څېړل شويدی هغه آيتونه او احاديث هم ورسره يو ځای بيان شويدی چه دهمدې مطلب يا موضوع د اثبات د پاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بيا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسيمولو د پاره د حضرت محمد (ص) د يارانو، اصحابو او نورو واقعی پيروانو په لنډې پېژندنې سربيره دهغوی دهر يوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم دهغوی د حيات په مختلفو مراحلو کښې څېړل شوی دی ترڅو پدې ترتيب دهرې موضوع او هر مطلب د نظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډېر ښه افاده شي چه اسلام بې عمله ايمان يا بې ايمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه د اسلام په صدر کښې هغه څه چه د اسلام پيغمبر حضرت محمد(ص) او نورو يارانوئې ويلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبيق کړيدي.

داکتاب چه ډېر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی ترېولوزیات دعامو خلکو دپاره ګټورثابتېږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم اوبې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه داسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه لیکل شوی اکثراً په فرایضو او واجباتو یا ددین د ارکانو په باب دي او دصالحه اعمالو په برخه کښې دمسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلیفتونوباندې څه ندی لیکل شوي.

ځینې کتابونه داسې هم دي چه دآیاتو او احادیثو ترجمه ئې دومره مغلقه اوپیچیده وي چه دجامعې ډېرلږ خلک یا یواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه دعامو خلکو بېخبرې او ناخبرې شاید چه ډېر دلایل او عوامل ولري مګر یو علت به ئې همدغه دترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعې یایوه مطلب په افاده او بیان کښې دهغې واقعې په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه داسلام په صدر کښې هم پیښ شوی وي او دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یا تصمیم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پرېږدي.

داکتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره دتحلیل او تحقیق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نیولی دی او لدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولین اثر او کتاب وي چه ددې هیواد عام خلکو ته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي اوله بلې خوا داجتماعی وجایبو او تکالیفو یادصالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته یولړ ډېرعمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسیله دوی پخپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو دینی وجایبو او مکلفیتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه وو متوجه شوي او یائې نه وو پیژندلي.

همدغه دمسلمانانو اجتماعی وظایف او مکلفیتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثرپرېوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینې او همدرۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل اوصورت ورکوي او تنظیم پکښې راولي.

نو ځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهمیت په اثر ددې کتاب دبحث او خیړنې اساسي محور تشکیلوی.

دهغو آیاتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بیان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعی وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه دصالحه اعمالو عمده رکن دی او داسلام ددین ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دی دفرایضو او واجباتو سره یوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، یواځې مونځ ددینداری دلیل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای دخپل هربنده سره دهغه داجتماعی روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دین باید دژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چاروکښې مداخله ونکړي اویواځې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي اوقاطعه توګه تردیدوي او داثابتوی چه داسلام دین پخپل نهاد او تهداب کښې دمسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحوباندې کامل تسلط اونفوذ لري او یواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصرنه پاتې کیږي د اسلام دین چه دبشر دسعادت تضمین کوي طبعاً باید دهغوی دژوندانه په ټولوا موروباندې کنترول ولري.

داکتاب په ډېر ښه ترتیب اوښه صورت سره دډېروتاریخي پیښو او واقعیتونو په بیانولو او دښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پیروانو داداري اوسیاسي تنظیم اوسمون دپاره ډېرسودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه او لاً داسلام له خوا د اداري دپاره وضع شویدي

او دا کتاب په دغه لړ کښې د هغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې د خپلو پيروانو د دغوضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډېر ښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړېده:

((هغه سياسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله عليه و سلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنياته وړاندي کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دډېر صالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.))

د سياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل د ريښو او نيلو په وده او انکشاف باندي پوهيدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتيب مينځ ته راغله دا کتاب ډېره ښه رڼا اچوي او دغه پديده د نورو پيغمبرانو او په تېره بيا د اسلام د پيغمبر او اسلامي دورې د نهضت مولود او محصول ګڼي او لدغه رهګذره کله چه دا کتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څيړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو يعنې افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه د غه جامعه له څنګه او کوموافرادو نه جوړه شوې وه او بيا کله چه د دغې جامعې د افرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی او د جامعې ماهيت او ساختماني شکل او حالت څيړي.

يعنې د جامعې څيره او عکس د هغې د افرادو په څيرو کښې ګوري او د افرادو څيرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې يو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهيت او خاصيت يو شي، طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مينځ ته ئې راولي بيانو دغه شرايط خود په خوده او په اتوماتيکي ډول د هغې حقيقي او واقعي ديموکراسۍ د پاره ښه زمينه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترين مثال و.

د افرادو او جامعې ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزاديو ترمينځ د توازن رعايت او حمايه، د هغوی د هريوه د منافعو ترمينځ د تصادم مخنيوی او په نتيجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحيتونو ترمينځ داسې حدود او سرحدتاکل چه يوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوري يائې نابود او ختم کړي د اسلامي جامعې د بارزو خصوصياتو او مشخصاتو عمده او بارزصفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډېره ښه څيړنه شويده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توګه محوه کړي يا فردي دکتاتوري چه دکتاتورلکه لويه هيولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته هيڅ قيمت او ارزښت ونه لري دواړه د اسلام له نظره منفور دي.

دغلام او غلامۍ د سيستم کلي اضمحلال، الغاء او د هغه ريښې شنډول چه د اسلام تر راتلو د مخه ئې لکه هيولی د ډيرو انسانانو په سرنوشت باندي لوبې کولې د اسلام د پيغمبر او په دنيا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د يواځني قهرمان حضرت محمد(ص) او د هغه د يارانو په سيستماتيکي حرکت او عملی اقداماتو له مينځه ويوړل شو او د غه تاريخي او انقلابی افتخار هم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډېرپه ښه صورت راټول او څيړل شويدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سيستم او روش ډېر قاطع او مشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په يوې اسلامي ټولنې کښې يوئې نادار او پريشانه او بل ئې د قارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښې خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنونه اخيستل او په نادارو ئې ويشل د اسلام اقتصادي پاليسي ده او دغه ويش هم بايد داسې وي چه د نادار حيثيت او انساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعد التیو سبب ګرځي.
له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعید التۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.
ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او د زاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.
فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعد التیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظلم او ظالم له مقابلې نه وویرېږي یا و ډارشي.
نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې دپاره په کار اچوي په اسلام کښې ډېر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابېږي.
اسلام نه یوازې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼي بلکه هر هغه شی چه له یوه انسان نه د هغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.
غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجرااتو د پرمخ بیولو دپاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاًنه منلی شي او نه ئې کولی شي.
بیا هم هم دا د اسلام دین دی چه هدف او مقصد ئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو براقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منیځه وړلو دپاره له خپله آغازه د دغو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعنې د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجرااتو او اهدافو د پرمخ بیولو دپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.
د حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات په دغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.
دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا و دیوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.
د حضرت محمد (ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډېرو واقعي پیروانو د ثروت او دارایۍ د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته دا په ټینګه ثابتوی چه یوازې او یوازې همدا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو او اصحابو د وخت اسلام و چه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو و چه هغه په ډېر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزیز الرحمن «الفت»
دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۲

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونکي دي چه د انسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدر وړ دی. دوی د دې د پاره چه نيکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ويشتل شوي، په سولۍ ځېژول شوي او رټل شويدي. د دوي په تعليم او تربيت ډېرنه سړي سړي شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقۍ په لور کاملاً يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړيدی، د فرد جوړښت او د ټولنې ټولښت د لويو اديانو ميوه ده چه اسلام د غه ميوه نوره هم خوږه کړيده. په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد د رشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کار ده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړېږي. که د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تېري کوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زيات ته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد د خپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډېر پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او د ټولنې د قربانۍ ګډوری شي نو بيا د جامعې د روند سيوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډېر خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډېرزيات دقت غواړي. که د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام د فرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حيث هم د فرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامې امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد د قابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيږي او فرديت تجلي وکړي.

د فرد او جامعې جوړول د دواړو د ېخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعی په خدمت کښې د سر او مال قربانۍ ته چمتوشو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې د خلکو په خدمت کښې وموند.

د اسلام د بريالیتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانۍ رښتيانۍ جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

په اسلام کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يو لوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې ومونده چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصيب شو.
که چيرې اسلام فرد ته د مالکيت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړې؟
که فرد په فداکارۍ مجبور وای او د ده اراده پکښې دخيله نه وای د ايثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟
دې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشيني و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.
پخواتردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څېړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقيقت او ماهيت ځان پوه کړو او پخواتردې چه د اسلام ماهيت او حقيقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله عليه وسلم

۵۷۰-۶۳۲م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مينه پيدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې ليدل. دده رښتياني خوبونه د وحی مقدمات وه چه د چا په قول ئې شپږ مياشتې دوام وکړ.
د عمر څلويښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبريل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پيغام راووړ د دغه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلويښت کاله، شپږ مياشتې او اته ورځې وې او د عيسوي ميلاد (۶۱۰) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.
چا چه لومړی په ده ايمان راوړ په ښځو کښې بي بي خديجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړيو کښې په احرار و رجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر)، په مواليو کښې (زيد بن حارثه) په مريانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (يَآاَيُهَاالمدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غير علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. يوه ورځ يوه مشرک وليده چې (سعد بن ابی وقاص) په يوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد د هغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وينه وه چه په اسلام تويې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بيخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
يو شمير صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبيربن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبيدالله.

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امرو کړچه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فَاصدَع بمَا تُوءمرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ – الحجر آیت ۹۴) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامور کېږې او له مشرکانو څخه مخ واړوه.

دا هم ورته وویل شوه:(وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ – الشعرآء آیت ۲۱۴) وویروه خپله ډېره نژدې قبیله.

د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبر خپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابوالبختري د هشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابو جهل بن هشام، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه د حجاج زامن او داسې نور ابو طالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:
ستا وراره زمونږ خدایان و کنځل، زمونږ دین ته ئې بد وویل، زمونږ پلرونه ئې ګمراهان وبلل، ته به یا هغه منع کوې او یا به ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دین ستا دین هم دی او تا هم د هغه دین ندی قبول کړی. ابو طالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی د غه خبرې ئې ورته وکړې، د خدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خیست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.
قریش بیا ابو طالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بیا هم څه نتیجه ترې حاصله نشوه دریم ځل بیا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولوالعزم پیغمبر خپل رسالت په هیڅ صورت پرینښود. بالاخره قریشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وویل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې در به ئې کړو چه له ټولو نه زیات مالدار شې، که د قریشو قیادت او سیادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کېږدو او امرونه به دې منو، که مریض ئې او څه صحي عارضه درته پیښه وي طبیبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وویل: که څوک مې په یوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کېږدې قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.
کله چه قریش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده د اصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعیفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومې ملاتړئې نه درلود او له نورو ځایو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونیول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پیروي پرېږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) د خپلو پیروانو په روح او ضمیر کښې دومره عمیق نفوذ کړی وچه د دین په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډېرو شدیدو فشارونو لاندې ئې خپل ایمان ټینګ ساته.
په دغسې وخت کښې چه مومنان ډېر لږ او په ډېر ضعیف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علنې تبلیغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډېر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.
هغه نقش چه اسلام ئې د افرادو او اشخاصو په روحی تقویه او معنوي جوړښت کښې لرې په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښیې او دا ثابتوی چه اسلام دډېرو ضعیفو کسانو روحیه او سجیه څومره پیاوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟
دمثال په ډول د دغو څوتنو مقاومت او ټینګ عزم د خاصې یادونې وړ دی.

بلال:

حضرت بلال د حبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسیران نیول شوي و او دی د امیه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دین مشرف شو او په همدغه وجه به امیه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې خښ کړ او د رنه تېږه به ئې په

سینه ورته کیښوده چه دکفر کلمه پرې ووایې اولات ومنات اوعزی په خدایي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ویل اوخپله عقیده ئې نه پټوله.
چاچه دمکې معظمې دسره اوړې سره غرمه لیدلې وي هغه پوهیدلی شي چه ددغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانیت اواز اوچتول څنګه ایمان غواړي؟
یوه ورځ چه دغه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئې وویل له خدایه نه ډارېږې چه دغه مسکین دغسې په عذابوې. امیه ورته وویل: تافاسد کړیدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه داخبره ومنله اوبلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ اوله دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارقم کښې و او دمسلمانانو شمیر لا څلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر اوسمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول اوسرې شګې به ئې پرې راارولې چه دغه دین پریږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:
(صَبراً آلَ یَاسَر فَإنّ مَوعِدَکُمُ الجَنّة) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبردخولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.
سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمۍ په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم اوقسي القلب سړی نه ونه ویریده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشوله لاسه په هغوسروشګوکښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه اوپه خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم ایښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ اودمسلمانانو شمیر لا څلوښتوته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډېر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشوته پرېښود او دی ترېنه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډېروستونزو او کړاوونوسره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ اوبې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

لبيبه:
دبنی مومل مينځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبيبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې يوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبيبې په ايمان غلبه ومومي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپيرله او ازاده ئې کړه.
دا و د ايمان دقوت يو څو مثاله چه د شرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاريخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.
اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به يو اجمالی نظر واچوو او و به ګورو چه دغه دين له خپلو پيروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپيڅلی دين په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:
ايمان او صالح عمل.
په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. يعنې بې عمله ايمان او بې ايمانه عمل ئې ندی پکار.
ايمان دهغې عقيدې نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، د محمد (ص) پيغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کريم او د الله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې او پيغمبران په حقه وګڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بيا ژوند ته اميدوار وي.
صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نور واجبات.
بل هغه اجتماعي وظايف او مکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خير او ګټه رسېږي.
دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه وجايب او تکاليف دي چه اجتماعي ژوند او د جامعې نيکمرغي تامينوي.
اسلام که له يوې خوا دمومن او مسلمان تعلق له خدای سره ټينګوي له بلې خوائې د جامعې دمفيد او صالح غړی په حيث د جامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او د خدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيدا کوي.
که څوک په اجتماعي وجايبو او تکاليفو کښې مقصر وي تش زهد او محض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.
په قرآن کريم کښې د اسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)
په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوازې مونځ ددينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره ديتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم ددين مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي او محض عبادت او مونځ کوي هغه په حقيقت کښې ريا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او د افسوس وړ دی.
په دې آيتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايي:

آیا لیدلي دې دي هغه څوک چه د دین تکذیب کوي او د جزا ورځ دروغ ګڼي دا هغه څوک دی چه یتیم رټي او د مسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کار نه اخلي، د هغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یو له بله په عاریت غواړي لکه: کټوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور ګڼل شوی او (اِنّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

دا ورورې محض د خولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه باید په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا یُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ یُحِبَّ لِاَخِیهِ ما یُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) یعنې ستاسو هیڅ یو (کامل) مومن کیدی نشي څو چه د خپل ورور د پاره محبوب و نه ګڼي هغه چه د ځان د پاره محبوب ګڼي یعنې هغه څه چه په ځان ئې لوروي باید په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم د رسول الله (ص) حدیث دی: (اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا یَظلِمُهُ وَلَا یَخذُلُهُ وَلَا یَسلِمُهُ) مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې یوا ځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په یوه بل حدیث کښې راغلي دي: (اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنیَانِ یَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن د مومن د پاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټینګوي.

د مسلمان په باب رسول الله(ص) ویلي دي: (اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ المُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَ یَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام د یوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رویه لري.

وايي چه یوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه د غه شاهد ته وویل داسې څوک راته راوله چه تا پېژني. شاهد یو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاینه ئې وکړه عمر (رض) ستایونکی ته وویل ته ئې نژدې ګاونډی (همسایه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ ستایونکي وویل: نه! عمر (رض) وویل: په سفر کښې ئې ملګری شوی یې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وویل: نه! عمر (رض) بیا وویل: د درهم او دینار معامله دې ورسره کړیده چه پرهیزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوی وي؟ هغه بیا د نه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وویل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ لیدلی چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړیده او خپل سرئې ټیټ کړی او جګ کړی دی. ستایونکی وویل: هو! عمر هغه ته وویل: ځه لاړشه ته ئې نه پېژنې او شاهد ته ئې وویل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پېژني.

له دې ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر یو مسلمان یوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي. هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آیتونو کښې ئې بیان په ښه شان شویدي:

(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نیک عمل یوازې دا نه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خوا ته واړوئ. لویه نیکي د هغه چانیکي ده چه په خدای او د قیامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پیغمبرانو ایمان راوړي او مال ورکوي سره له

دي چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګرو ته اولګوي ئې د غاړې په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو ، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو ، يتيمانو ، مسکينانو ، پرديسيانو ، سوالګرو ته او د غلامانو دازادولو د پاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

د لته د زکات ذکر دا ښيي چه يوازې د زکات ورکړه کافی نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې د حاجت خاوندانو ته ورکړ شي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم د اصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

رښتيانی ايمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبيل الله جهاد سره د اسې ټينګه مينه غواړي چه نورې مينې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي څکه الله تعالی فرمائي:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) ووايه ! (ای محمده)که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو ورونه، ستاسو ميرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پيدا کړي مو دي او هغه تجارت چه د بازار له سړيدو څخه ئې په ويره کښې ياست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبيل الله جهاد څخه زيات محبوب، نو بيا د خدای عذاب ته ستر ګې په لاره اوسئ. په دې آيت کښې هغه ټول شيان چه انسان ورسره ډيره مينه لري او په هر چا له هر څه نه ګران دي ياد شوي دي او بيا ويل شوي که د دغو ټولو په مقابل کښې د خدای، د رسول او فی سبيل الله جهاد پله درنه نوي د الهي عذاب مستحق ياست او دغه راز ايمان هغه ايمان نه دی چه د فلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ايمان څه ايمان نه دی بلکه ايمان يوه راسخه عقيده ده چه له زړه سره نه شکېدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله د ايمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) باديه نشينو عربو وويل چه ايمان مو راوړی. ووايه (ورته)ايمان مو نه دی راوړی ليکن ووائئ منقاد شوي يو حال دا چه ايمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ايمان چه زړونو ئې مزه ليدلې ده له هر څه نه خوږدی او دغه ايمان هر څه کولی شي. ايمان بايد کامل وي ناقص او نيمګړی ايمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمايي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آيا ايمان راوړئ د کتاب په يوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوايي ده د دنيا په ژوند کښې او د قيامت په ورځ به سخت ترين عذاب ته ورګرزول کېږي. دا څکه چه ايمان تجزيه نه قبلوي او د خدای کتاب د اسې نه دی چه څوک به ترېنه څه اخلي او څه به ردوي. د خدای امر همدغه دی چه وايي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی يوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور د باندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شويدي عملي تطبيق غواړي او تعميل ئې حتمی دی.

په اسلامی هيوادونو کښې که اسلامي شريعت جاري نه وي او د خدای د احکامو خلاف فيصلې او اجراآت کېږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ويلی.

په اسلام کښې د خدای له حکمه مخالف حکم د چليدونه دی، اصلي حکومت د خدای حکومت دی د اسلام زما مداران د خدای د احکامو چلوونکي او تطبيقوونکي دي. الله پاک خپل پيغمبرته وايي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المايده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړيدي، په بل آيت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المايده آ:۴۴) او هر څوک چه حکم ونکړي د هغه څه موافق چه خدای نازل کړيدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې د خدای له ويرې بله ويره بايد په زړه کښې ونلري او بې زړه سړی کامل مسلمان کيدی نشي د خدای په او امرو او مناهيو کښې دا امر او نهی هم شته چه وايي:(فَلاَ تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المايده آ:۳ او۴۴) نو مه ډاريږئ له خلکو نه او وډارشئ له ما څخه يو ازې له خدای څخه ډاريدل او له خلکو څخه نه ويريدل د اسلامی احکامو په تعميل کښې ډير زيات دخل لري.

د مثال په ډول د عدالت قايمول هغه ګران کاردی چه کله د اشخاصو او کله ديوه قوم د دښمنۍ باعث ګرزي او يو ډارن ويرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاريږي يا له خدايه نه ډاريږي په دواړو حالو کښې د عدالت له قيام څخه ډده کوي او څوک چه هم له خلکو ډاريږي او هم له خدايه نه ډاريږي هغه خو هيڅکله د دغه کار جوګه نه وي. په قرآن کريم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتۍ د مخنيوي په باب ډير تاکيد شوی دا هم ويل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دي نکړي تاسې د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زيات نږدې دی تقوی ته. په يوه بل آيت کښې وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ- النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو او سئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي د خدای د پاره که څه هم ستاسو په ضرروي يا ستاسې د مورو پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقير خدای په دوی زيات مهربان دی، پيروي مه کوئ د نفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قايمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه په خپله مظلوم واقع شي يا بل مسلمان د مظلوميت په حال کښې ووينې او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله(ص) وايي:(اِنَّ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللهِ كَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَايِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد د خدای په نزد د عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بيانول او اسلامی تربيه او اخلاق په تفصيل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځايږي. د لته همدومره يادونه بس ده چه اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سياسي لحاظ حاکميت لري چه دغه حاکميت په تشريعي برخه کښې د قانون په حيث کامل تطبيق غواړي. له بلی خوا اسلام د تهذيب النفس او روحي تزکيې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژوري ريښې لري چه د فرد او جامعي په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربيوي اغيزې څرګندې دي.

اوس چه د اسلام ماهيت او حقيقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقيقت نور هم ښه څرګند يږي او د اسلام پيژندنې په باب ښه مرسته کوي.

اسلامي جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیٰ (ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبلیغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبایلو او عشایرو ویشل شوي و او مختلف عقایدئې درلوده یعنې له قبیلوي تعصبونو او دښمنیو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځینې په دې عقیده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنیا کښې دی او مرګ د دهر او زمانې کار دی. قرآن کریم د دغو کسانو دغه عقیده په دې ډول بیانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثیة آ:۲۴) ځینې نور د خدای په وجود قایل وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه وو قایل. نور خلک د بتانو بندګان و او هرې قبیلې د ځان د پاره بیل بت په خدائي منلی ؤ.
(ود) د کلب د قبیلې (سواع) د هذیل (یغوث) د مذحج او یمنی قبایلو (نسر) د ذی الکلاع (یعوق) د همدان (لات) د ثقیف (عزی) د قریشو او بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبیلو خدایان و. او تر دغو ټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربېره په دې ځینې خلک یهودیت ته، ځینې نصرانیت ته قایل و، چا د ملکو بندګي کوله او چا د پېریانو.
اخلاق او عادات په ډېر منحط حال کښې و، ښځوته په انساني ارزښت نه وو قایل، لوڼې به ئې ژوندۍ ښخولې، غلامان د حیواناتو په څیر ګڼل کیده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستۍ په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرایطو لاندې چه نه نظم و او نه آئین نه یو ملي حکومت و، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسې خلکو نه یو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
د اسلامي جامعې اساس په مدینهٔ منوره کښې کېښودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعنې یو جزء خواران او فقیران او بل جز ئې شتمن او بډایان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتي تضاد موجود و خو دغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مینه په هر څه غالبه شوه.
د مکې مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پرېښودل، له خپلو ډېرو نږدې عزیزانو څخه جلا شوه او مدینې ته د بیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارو دوی ته د اسلامی جذبې په تقاضا په ډېره مینه کورونه او ځایونه ورکړه او په دوی باندی ئې پیرزوینه ډېره زیاته وه.
مهاجرین فقیران و او مدینې ته د پردیسیانو په حیث راغله، انصار چه د مدینې اصلي او سیدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئې په خپلو کورونو کښې ځای ورکړ او خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه د انصارو یوه تن یوه مهاجر ته وویل: زه دوه میرمنې لرم هره یوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
د مهاجرینو هغه فداکاري چه د اسلام د دین د پاره ئې خپل هر څه د مکې قریشو ته پرېښوده او دوی یو سر او دوه غوږه مدینې ته راغله او د انصارو دغه ایثار چه د اسلام په جذبه ئې مهاجرینو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل د نن ورځې د اقتصادي ګټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابرېږي.
دا جامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپین فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښې څه د رزنښو اچولی.
د انصارو ایثار په قرآن کریم کښې داسې ستایل شوی دی.

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:٩) يعنې دوی محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کېږي انصار پخپلوزړونوکښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.

دا آيت هغه حال بيانوی چه ډېرمالونه د (فئې) په صورت يعنې بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او دانصار دوو تنوته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.

دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصاروکښې څه رخه پيدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسې قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دډېرصالح خدمتګارپه حيث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حريت، قناعت اوپه نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

داسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او دمحيط وماحول له سطحې نه ئې مقام ډېر او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود اوملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد (ص) دقرآن په لارښوونه دقوميت او وطنيت له ساحې نه بهرخپل رسالت دټولو خلکو او عالميانو دپاره وګاڼه او په عربوپورې محصورپاتې نشو. دقرآن کريم داآيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:١٠٧) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:٢٨)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:٧٩) دامطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام ددين په حيث اوديوه اجتماعي نظام په حيث ډېر وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه دمومنين يامسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (كَافَّةً لِلنَاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم دکرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدْ كَرَمْنَا بَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه اوپه هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيدبن حارثه، اسامة بن زيد ، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود ، ددې مترقي عصر په غربي اوشرقي ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږ وينو اوګوروچه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکاغوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کېږي.

په نبوي احاديثوکښې دبشر دوستۍ اوبشرپالنې درسونه ډېر موندلی شو چه هلته دمومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکوکښې بهتر هغه څوک دی چه خلکوته ئې خير اوګټه رسېږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنَاسُ عَيَالُ اللهِ وَاَحسَنُ النّاسِ اِلَى اللهِ اَحسَنُهُم اِلَى عَيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، دخدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای دعيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکوته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَا النّاسُ اِنَ رَبَكُم وَاحِدٌ وَ اِنَ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُكُم مِن آدَمِ وَآدَمُ مِن تُرَابٍ اِنّ اَكرَمَكُم عِندَ اللهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلَى عَجَمِيٍ وَلَا لِاَبيَضَ عَلَى اَسوَدَ اِلَا بِالتّقوى) ای خلکو خدای مو يودی پلارمويودی ټول له آدم څخه ياست او آدام له خاورو څخه دی دخدای په نزد ستاسو ډېر مکرم هغه دی چه ډېرپرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګرپه تقوی سره.

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې :

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نوروباندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې داکثريت په اوږوباروي.
استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډېر خلک دلږو دپاره استعمالېږي او قربانېږي.
يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سرې خورګی اوس په بل ډول ده او هغه داچه بډايان او دقدرت خاوندان ډېر خلک پخپل خدمت کښې په کاراچوي او دهغوی دکار اوزيار په ګټه چړچې کوي خوهغوي ته ډېر لږ څه ورکوي چه ددوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.
دغه لوړه او ممتازه طبقه چه دملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو ياصاحبانو په نامه يادېږي اوفئوډالان ئې عصري نوم دی ددې عصر په ډېروجوامعو کښې دحاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددوآيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:
١-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:٣۴) يعني هرې قريې ته موچه استازې ليږلې بډايانو او دنعمت خاوندانوئې ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالی حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو دسردارانو اوشتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کېږه په هروخت کښې مالدارو او متنعمانوله پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ايښې.
٢(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ –الزخرف آ:٢٣) مطلب داچه ترتادمخه هم دهرې قريې شتمنو اوآسوده حالوکسانو دخدای هراستازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرو او نيکونو زړه لار نه پرېږدو او په تاپسې نه ځو.
٣-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ –المومنون آ:٣٣) دلته دهود ياصالح (ع) دقوم سرداران او مالداران په ګوته شويدي چه په آخرت ئې باورنه درلود اوپه کفر ټينګ دآسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندې بشردی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.
۴_(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا–القصص آ:۵٨) ډېر خلګه موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيری کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تردوی پکښې څوک نه او سېږي مګر ډېر لږ کسان.
يعني عياشي او په عيش کښې افراط دتباهی موجب دی.
۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ –الاعراف آ:٦٠) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو اوسرکردګانو وويل: مونږ تاپه ښکاره ضلالت کښې وينو.
٦_(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:٦٦) هود عليه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تاپه سفاهت کښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دې ګڼو.
٧-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ –الاعراف آ: ٧۵ او ٧٦) دصالح عليه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: اياتاسو پوهېږئ چې صالح عليه السلام دخپل خدای استازی

دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه دهغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.
۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا-الاعراف آ:۸۸) دشعیب علیه السلام دقوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.
۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پرېږدي.
۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آيت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.
الله تعالی وایي په هره قریه کښې مو اکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهېږي.
له دغو او دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه څرګند ېږي چه دقرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان خومره منفوردي.
څوک چه دقرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې دممتازې طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اې مومنانو ! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سراو ماله تېربدل دي د دې تجارت سند داسې ثبت شویدی:
(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی دپاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سراو مال دخدای مال دی بډایان ددې معاملې په اساس مکلف دي چه دخدای په حکم به وړی مړوي. لوځ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.
هغه بډایان چه دغه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړ او له عهده وګرځېدل اودوی دي اعراض کوونکي.
تفسیر:
ثعلبه دحاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیابیا کوله حضرت محمد(ص) بیاورته وویل ایا دادې نه ده خوښه چه زما دقدم نقش تعقیب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړ او عهدئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پیدا شو چه مجبور شو د مدینې نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زیات والی راغی چه د جمع او جمعې لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پیغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملین ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او د غه خبر رسول الله (ص) ته راورسیده چه درې ځله ئې وویل (ویح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آیتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته ورووړ هغه په اکراه سره د پیغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پیغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه وفریاد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خو دا هرڅه د ظاهري بدنامۍ د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه د زکات لکه جزیه ګڼله.
وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صدیق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامي جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي تیټ وپاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائې ډول ئې په دې آیتونو کښې دغه راز نظام غندلی او رد کړیدی.
(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه د ځمکې اهل طایفې طایفې چه ضعیفه ئې کړه یوه طایفه تر بنه وژل ئې د هغوی زامن او ژوندی ئې پرېښودې د هغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل مو چه احسان کېږدو په ضعیفانو باندې په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پیشوایان او وګرزوو دوي وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښیو فرعون او هامان ته او د دوی لښکرو ته د بني اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان تر بنه وېرېدل.
دا آیتونه دا رابښیي چه خدای دا نه خوښوي چه څوک خلک طایفې طائفې کړي او یوه ضعیفه او ذلیله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پیدا کړ. که څوک یوه طایفه ټیټوی اولاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعیفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) تر خلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټیټ او پاس نه و او اسلامي سیاست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء د برترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.
که چیرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پیدا کېږي.
په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نا اشناسړی د ظواهرو له مخې د خلیفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظیر په بل هېڅ نظام کښې نشي ښودلی.
عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېږده د هغه ثاني عمر ابن العزیز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چا ته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار یې لکه یو ستر امانت وګاڼه او هېڅکله ئې د خپل شخصي اونفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلی په حیث راتلونکو زمانو ته تاریخي یادګار پرېښود.
هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خلیفه ګانو ته ئې دامانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

داسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې د هربني ادم د پاره یو شان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښې زياتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله يو ځل په سوره کهف (آ:۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:٦) کښې د خدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشريم وحی راته راځي. يعني بې له ښه چه د الهي وحی په وسيله مې معرفت نصيب کېږي نور نو تاسو غوندې يو بشريم او له تاسو نه امتياز نلرم.

په همدغه اساس به پيغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده د خپلو اصحابو رايه غوښتله او خپله رايه به ئې هم څرګندوله که دده رايه به په اقليت کښې وه د هغوی په رايه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته د يوه فرد له رائې نه په زيات اهميت نه و قايل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخيسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تيږې او خاورې راچلولې که د غزا د پاره به ئې خندق کينوده د هغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ايستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخيسته او د جنګ په ميدان کښې له هرچانه زيات صابر و. له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معيشت کښې ئې برخه له نورو نه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائې ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به خملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې څرګندې وې. د اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډېر لږ وخت د پاره به ئې هم په کور کښې د دنيا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډايانو کښې حساب شي.

د غنيمت او د (فئې) مالونه به ئې په خلکو ويشل او ډېر څه به ئې يو او بل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تيروله يعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قايل.

په دنيا کښې به هيڅ داسې مشر يا رهبر نه وي تېرشوی چه خپلو پيروانو سره په هر کار کښې د يوه کارګر په حيث عملاً شريک او سهيم وي او د مالونو په ويش کښې بې برخې يا ډېرې لږې برخې خاوند وي.

د رسول الله (ص) دغه رويه او دده نور اخلاق او صفات په تربيوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډېره وخته عميق روحي نفوذ مشهود و.

تر ده ډېر وروسته د اسلام د دوهم خليفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې د يوه يهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خليفه ته وړاندې شوه هغه حضرت علي احضار کړ او د يهودي په څنګ کښې ئې د فيصلې د پاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي عليه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم يو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام د پاره ډېر زيات خدمتونه کړي وي او بل يهودي وي چه له اسلام سره ټينګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له يهودي سره خبرې کولې د يهودي اصلی نوم ئې واخيست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې ياد کړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار وليدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وويل:

په دې خوابدی ئې چه د عدالت په محضر کښې له يوه يهودي سره په مساوي ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وويل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثريم چه د مساوات د اصل رعايت دې ونکړ زه دې په کنيه نامه ابوالحسن يعني د حسن پلار وبللم او يهودي دې په خپل نامه ياد کړ يعني زما احترام دې له هغه نه زيات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وويل: دا کار د عادت له مخې شويدی تا ته معلومه ده چه ما هميشه ته د ابوالحسن په نامه ياد کړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولې ته راغی زما قصد دا نه وه چه د مساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قريشو ځانونه له نورونه ډېر پورته ګڼل او مريان او موالي ئې ډېر حقير او ذليل ګڼل رسول الله (ص) د خپلې عمې لور (زينت بنت جحش) زيد بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له مواليو څخه و او په جزيرة

العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بېخي مخالف و او هيچاېي توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرينو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نوخپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زيد سره د ورورۍ په تار وتاړه.
حضرت عمر(رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټينګ و دمساوات رعايت ئې په ډېر اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئې ليده چه خدمتګاران ولاړ دي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهرسردارانو ته وويل: څه وجه ده چه ځوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښينول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم دغوړيو له خوراک نه ځان پرهيزکړ او دنورو په شان به ئې تيل خواړه.
دتيلو خوراک دی مريض کړ او پوستکی ئې تور و اوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډېرشوه او هرچا اخيستلی شوه.
همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړی او يوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړ چه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دې نه چه دهغوی نوم واخلي اصحابوته وويل: که خليفه څوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته دهغوی نوم واخلې او بيا دخپلې ادعا داثبات دپاره څلورشاهدان تېرنکړې نو په تا باندې (حدقذف) جاري کېږي. يعنې پدې کارکښې ته چه خليفه يې او يوبل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هرکله چه هغه وخت نورشاهدان هلته حاضرنه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حدجاري کړي او نومونه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم دخدای له لوري ماموريت درلود چه ددغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رايه کار وکړي نه دا چه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکرپه نورو تحميل کړي.
دهجرت په دريم کال چه قريشو درې زره لښکر مجهزکړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ دطرز او طريقې په باب دخپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.
دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لارو کوڅو کښې دمسلمانانو له ضربو لاندې وي.
دمنافقانو رئيس عبدالله ابن ابي چه دلومړی ځل دپاره دمشورې حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نورمسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښې و دهغوې رايه داوه چه له مدينې نه دباندې احد ته نژدې وجنګېږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.
داکثريت فيصله همدغه وه او دهمدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زروتنو سره له مدينې نه داحد لورته روان شو او په لاره کښې عبدالله بن ابي له خپلو درې سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بېل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نه اخلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره د جنګ ميدان ته ورغی د جنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه او صفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله د اسلام دلښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي دعبدالله بن جبيرله امرلاندې ديوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه

د ښمنو د احتمالی هجوم مخه ونيسي. په دوی باندي ئې ډېر تاکيد وکړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريالیتوب په همدغه ځای پوري تړلی دی.
کله چه جنګ شروع شو او داسلام مجاهدینو لکه: ابودجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښي تزلزل پیدا شو او تیښته ئې اختیار کړه. مجاهدینو دغه وخت د غنمیت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال ولید دهغه ځای ساتنه ئې بی ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښي شوه عبدالله ابن جبیر له یو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لاړل په دغه وخت کښي خالدبن ولید چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د دري لخوا هجوم راووړ، عبدالله ابن جبیر له خپلو ملګرو سره په شهادت ورسیده او مهاجمینو د شا له خوا په مجاهدینو حمله ورووړه. هغه قريش چه د جنګ له میدانه تښتېدلي و چه دغه عقبي حمله ئې ولیده بیرته راوګرزیدل او مسلمانان د غلفت په حال کښي له دوو خوا محاصره شوه.
ډېر مسلمانان شهیدان شول او درسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قمیه) د تیږي په شدید ګذار زخمی شو او یو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپریووت او په دغه وخت کښي درسول الله (ص) دوژل کیدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بایلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وویل: (اِلَیّ عِبَادَاللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) دخدای بندګانو ماته راشئ زه یم دخدای رسول.
ددې غږ په اوریدو نوي حوصله راپیدا شوه او دیرش تنه اصحاب درسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تیت وپرک کړل.
دغه د میدان جنګ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زیات مجهزلښکر سره مقابل شوه او له ابتدانه درسول (ص) د رائې په خلاف له مدینې نه بهرشروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او درسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهید شو. ددغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غیشو ویشتونکو درسول الله (ص) له ډېر تاکید سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنیمت پسې لاړل.
داحد په غزاکښي د پیغمبردرایې په خلاف د مدینې نه بهرجنګ کول او بیاد ده د موکدامرنه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پیغمبرد مشورې غوښتلو او منلوڅخه بیزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښي هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ: ۱۵۹) یعنی ددوی له ګناه څخه تېرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کارکښي مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بیا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روایت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمایل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرَّاْيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثیر) یعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بیائې پیروي کول عزم دی.
له دې پورته توضیح څخه به دا مطلب ډېر ښه ځرګند شوی وي چه قرآن کریم د مشورې دناکامۍ او مشاورینو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښي هم یو لوی پیغمبربیا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کریم دا آیت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ –الشوری آ:۳۸) له هغو کسانو نه دخدای رضامندي ښیي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

داسلام عدلي او قضايي برخه داجتماعي نظام په حیث د انسان سر او مال، کرامت او حریت مصئون ګڼي او دحقوقو حفاظت ئې کوي. دظلم او ضررمخه نیسي، فتنه او فساد محکوموي، جنایت او خیانت، فحشا او منکر دجزاء وړبولي او عدالت دشرعي احکامو په کامل او صحیح تطبیق تامینوي.
په اسلامی شریعت کښي دجرایمو سزاګانې معلومې دي داسلام اولوالامرحاکم او قاضی مکلف دی چه دخدای احکام دعدل او انصاف له مخې تطبیق کړي او په دغه کارکښي دضعیف او قوي، دخپل او پردي، دمسلم او غیرمسلم هیڅ فرق ونکړي.

په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له نښونښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوې کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزی کورنی. يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډېر مقرب وخو چه دا خبره ئې ياده کړه د خدای رسول (ص) زيات متاثر شو او د منبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار و غريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. د خدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی د الله تعالی له لورې په موکدو امرونو د عدالت په قايمولو مامور و او دغه ماموريت ډېر مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ - سورت الشوری آ:۱۵) پيغمبر ته اجازه نه ورکوله چه له الهی امر نه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالی پيغمبر ته وايي: په هغه څه مسقتيم اوسه چه امر درته شوی د دوی د غوښتنو پيروي مه کوه او ووايه ! ما په هغه کتاب ايمان راوړی چه د خدای له لورې نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى —المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ د خدای د پاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

د قوم د ښمنی دې باعث نشي چه له عدالت څخه موواړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوی ته نژدې دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شوي دي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای د پاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو د مور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وايي: (اِنّ اَحَبّ النَاسِ اِلی اللهِ یَومَ القِیَامَةِ وَاَقرَبَهُم مِنهُ مَجلساًاِمَامٌ عَادِلٌ وَاِنّ اَبغَضَ النَاسِ اِلی اللهِ یَومَ القِیَامَةِ وَاَشَدّهُم عَذَاباًاِمَامٌ جَابِرٌ-الشیخان والترمذی) یعنی په خلکو کښې خدای ته د قیامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډېر مبغوض د قیامت په ورځ او په شدید عذاب گرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري.
په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.
په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانین تطبیقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.
هرکله د فرد د پاره د فکر او عقیدې آزادي اسلام تضمین کړېده او د حق د ظهار او صحیح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړېدی نو د دغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې دا حق هرچاته حاصل دی چه اولوالامر ته هم د ښو چارو توصیه وکړي او د بد وچارو له اجرا څخه ئې منع کړي. په همدغه اساس د اسلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکر صدیق چه د رسول الله (ص) د وفات څخه وروسته د خلکو له خوا د خلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې داسې وویل:
اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو د چارو متولی شوم زه له تاسو څخه بهتر نه یم او تاسو غوندې یو شخص یم که زه د حق پیرو وم ما سره مرسته وکړئ که مو ولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت تر هغه وخته کوئ چه زه د خداې په لار سم یم که هر کله مې د خدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بیا په تاسو لازم ندی.
وروسته تر ده چه حضرت عمر (رض) د دوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکو ته داسی وویل: که زه مو بې لارې او کوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یو تن له مسلمانانو څخه را پاڅید توره ئې له تیکې راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.
حضرت عمر ډېر خوښ شو او د خدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب او هیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پانه رېږدېدل په ځان باندې ئې د انتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او د حق اوریدلو ډېره لویه حوصله ئې لرله.
یوه ورځ چه ده د غنیمت مالونه ویشل د غنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی څادرونه هم وو چه هرچا ته یو یو څادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) او د ده ځوی عبدالله ته هم یو یو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه د خلیفه قد و قامت لوړ و او یو څادرئې د لباس د پاره نه رسیده ځوي ئې خپل څادر هم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه دغه لباس اغوستی و او د خطبې منبر ته وخوت خلکو ته ئې وویل: (اَیُّهَا النَاسُ اِسمَعُوا وَ اَطِیعُوا)یعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید او وئې ویل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَینَا وَلَاطَاعَةَ) یعنې نه ستا او روا ونه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ د څه د پاره. سلمان وویل: دا لباس دې له کومه کړ، یو څادر خو ستا نه بسیده معلومه ده چه تا له نورونه زیاته برخه اخیستې ده او بې عدالتی دې کړې.
حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبدالله ته وویل چه د دې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله تو ضیحات ورکړه چه ما خپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وویل او س ستا خبرې اورو او اطاعت دې کوو.
له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنگه وه او افرادو څومره او تر څه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې دښو توصیه اوله بدوڅخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شویدی یعنی (امر په معروف اونهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لار کړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبیق څخه د اسلام خلیفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم د قرآن کریم دغه حکم یعنی امر په معروف اونهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی اودحق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه دحنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اعدل یَا مُحَمَّدُ فَانَّکَ لَم تَعدِل)یعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیا تکرار کړه ، داځل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذا لَم اَعدِلُ) یعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

په پیغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګاڼه اوغوښتل ئې چه هغه سړی تادیب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چه د دغسې ویناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې دانتقاد حق نه درلود.

دعقیدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پرېږدي او اسلامی عقیده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کښې نشته په تحقیق سره هدایت اوګمراهي سره بیل شویدي. دهر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقي پاتې کېږي.

په بل آیت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -یونس آ:۹۹) آیا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلومېږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. دحق اظهار او دچا په ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دایماني وظیفې په حیث یو مکلفیت ګڼل کېږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي اوله خپله حقه تېرشي مګر خپل مکلفیتونه پرېښودی نشي او په وجایبو کښې اهمال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف اونهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیا بیا ئې توصیه شویده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظیفې په حیث دهر مومن مکلفیت ګڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومنانې یوله بله دوستان دي چه یو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظیفه کښې نارینه اوښځې یوشان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې یا نارینه ته دښو توصیه وکړي اوله بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.

دامر معروف معنی یواځې لارښوونه او رهمنائی نده بلکه درهبری او دامر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ویلو علاوه دممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

د قرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ - ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه د خلکو د پاره را ایستل شوي ئي د نیکو کارونو امرکوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی د نورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامورکړي او له بدو کارونوئې راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه د خدای صالح بندګان رابنیي نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او د قیامت په ورځ او امرکوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایی: (مَن رَاٰی مِنکُم مُنکَراًفَلیُغَیّرَهُ بِیَدِهِ فَمَنّ لَم یَستَطِع فَبِلِسَانِه فَمَن لَم یَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَاَضعَفُ الاِیمَانِ -الشیخان) که له تاسو څخه کوم یوه د چا ناوړه عمل ولید په لاس دې منع کړي که دائې له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دې کار واخلی که دائې هم نشو کولای په زړه کښې دې ترینه کرکه وکړي او ډېر ضعیف ایمان همدغه دی.

د ظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیر له انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډېر بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنیوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډېر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډېر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً -الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسېږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه څرګنده کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسېږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوریدلی دي چه ویل یې: (اِنّ النّاسَ اِذا رَاَوُاالظّالِمَ فَلَم یَاخُذُوا عَلیٰ یَدِهِ اَوشَکَ اَن یَعُمّهُمُ اللّٰہُ بِعِقَابٍ) معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماًسَلّطَهُ اللّٰہُ عَلَیہِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (أُنصُراَخَاکَ ظَالِماًاَومَظلُوماً) یعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شی.

په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډېر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنیانو څخه چه وآیي: اي پروردګاره! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یو بل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹) اجازه ورکړ شویده هغو ته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعیف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.

دا مطب پدې آیت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا -النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ پداسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایي په څه حال کښې وئ وایي و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایي آیا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.

وګورئ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع او ماویٰ ده.

دتجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایي:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړیده.

انتقام اخیستل او دبدو سزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا او قیام دپاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري دفساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کېږي.

دچا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې څرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته دا حق ورکړ شویدی چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووایی:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.

د ظلم او ظالم په باب همدغو مره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دا نشته چه که چا په یوه مخ په څپیړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسیحي تعلیم اسلام رد کړیدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو دعفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک دعجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او

دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخيستلو قدرت لري او دلاس بريدلو په صورت کښې لاس نيسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې يوله بله ملګرتيا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښې ئې په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډېر نبوي احاديث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نيکۍ او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي ياتجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه دهغه ايسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.
په يوه حديث شريف کښې راغلی دی: (ايُّمَا اهلُ عِرصَةٍ اصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حديث شريف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بيزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سباکړي.
يو بل حديث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حديث په موجب هغه څوک چه پشتيبان او دسرېيو قوت لري بايد له هغه چاسره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقيقت کښې يو جسد دی چه بايد مشترک احساس ولري او ديوه غړي په درد ټول وجود متاثرشي.
دامطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدی: (مَثَلُ المُؤمِنِينَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اِشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسِّهرِ وَالحُمیٰ).
يعنی دمومنانو مثال ددوستۍ اورحم او عاطفې په لحاظ لکه يو جسد دی چه ديو غړي په درد او نارامۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلاکېږي.

بنی آدم اعضای يکديګرند	که درآفرينش زيک جوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزګار	دګر عضوها را نماند قرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډېره شويده دمال انفاق او صدقه کول يعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دايمان او اسلام ډېر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډايانو فرض دی او هم دخيرات اوصدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډېر لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو اوغريبانو سره مالي مرسته ديوه حق په حيث دشتمنو په ذمه ايښودل شوی او يوديني مکلفيت دی.
دا حديث شريف: (اِنّ فِی المَالِ حَقّاً سِویٰ الزّکَاتِ- ترمذي)
دامطلب ډېر ښه ثابتوي چه سربيره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړي؟
په قرآن کريم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسايل او محروم حق تثبت شويدی.

الله تعالی دمتقیانو اونیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې د سوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یو بل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شایې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: اوهغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرا و محروم د پاره.
په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم د پاره برخه د حق په نامه دابنیی چه شتمن د خپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او د چاحق ورسره نه وي.
داحق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان بارول او دتحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. داهم دالله تعالی قول دي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضایع کوئ خپل خیراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق اوصدقاتو په باب چه ډیر زیات آیتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال دخدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې داآیت نازل شو.
(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووایه هغه څه چه له حاجته زیات وي یعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او دخوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آیت دحکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخیره کوي سره او سپین زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زیری ورکړئ ددردناک عذاب.
له دې دوو آیتونو څخه دااستنباط کیدی شي چه د جاجت دخاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافیت پیداکوي چه له خپلو ضروري حوایجو څخه زیات څه نلري او په بډایانو کښې نه شمیرل کیږي. هغه کسان چه دکفایت په اندازه څه لري دخیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابیږي او دنورو تعاون ته اړکیږي. که دغه مرسته وکړي نو بیا د پاک خدای ددې ستاینې وړ ګرځي چه فرمایي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ —الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نوروته ئې دایثار له مخې ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد ګڼل شوی او دخدای په نزد ډیر اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نو یوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شویده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحدید آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هرڅوک پوهیږي چه خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې ښیي چه خدای ئې پوروړی دی.
رسول الله (ص) ویلی دي: (اِنّ اللّهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يومَ القِيمَةِ يا ابنِ آدَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعدنی ! قال یارَبِّ کَیفَ اَعُودُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمین؟ قال: اَمَا عَلِمتَ اِنَ عَبدی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو عدتَهُ لَوَجَدتَنی عِندَهُ؟ یا ابنِ آدَمَ ! استَطعَمتُکَ فَلَم تَطعمنی ! قال یارَبّ وَکَیفَ اَطعِمُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمین؟ قال اَمَا عَلِمتَ اَنکَ استَطعَمکَ عَبدی فُلَانٌ فَلَم تَطعمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندی؟ یا ابنِ آدَمَ اَستَسقَیتُکَ فَلَم تَسقِنی !قال یارَبِّ کَیفَ اَسقَیتُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِین؟ قال اِستَسقَاکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَسقهُ اَمَا عَلِمتَ اَنکَ لَو سَقَیتُهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندِي- رواه مسلم) یعنې الله تعالیٰ د قیامت په ورځ وایي اې بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بینادم وایي اې

زما ربه څنګه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبرنه وی چه زما فلانکی بنده مریض شو او تاثې پوښتنه ونکړه آیانه پوهېدی چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بنیادمه ! ما در څخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنیادم وایي څنګه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آیا تا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ور نکړ آیا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پیدا کړی وای. اې بنیادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنیادم وایي اي ربه څنګه به می اوبه درکړی وای او ته رب العلمین یی. الله تعالی وایي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تا ورنکړې که تا هغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.
ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه دقرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼي او ددوی حق ترېنه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.
په قرآن کریم کښې څو څله امر شویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیردی تاسو لره که پوهېږئ.
دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډېر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چاپه ګټه ده.
په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسّاعِی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ اَوِ القَایِمِ اللّیلَ وَالصَائِمِ النَهَار_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سیبل الله مجاهد یا لکه قایم اللیل او صائم النهار.
مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراو ثواب کارونه ډېردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن يَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲) یعنې هېڅکله به ونه مومئ دخیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.
مطلب دا چه دنیکۍ او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.
ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډېر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیر دپاره قربان کړي چه دخیراو نیکۍ کمال ته ورسېږي.
که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره دا دځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزدلدې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

داسلام په ډېرو احکامو کښې ديوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتيا اصلي منظور دی او دغه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آيت شريف کښې ډېر ښه ځای شوی دی:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقيق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او دقرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښيګڼوئې اطلاق کيدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دادوه کلمې په يوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ يوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټينګوي او داتصال رشتې تقويه کوي.

همدارنګه فحشاء، منکر او بغی ټول مفاسد او رذايل او مظالم احاط کوي او دغو دري شيونو نه ځان ساتل د جامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحديث ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً مِن كُربِ الدُنيَا نَفّسَ اللهُ عَنهُ كُربَةً مِن كُربِ يَومَ القِيَامَةِ وَمَن يَسّرَعَلٰى مُعسَرٍ يَسّصرَ اللهُ عَلَيهِ فِى الدُّنيَا وَالاخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلِماً سَتَرَهُ اللهُ فِى الدُّنيَا وَالاخِرَه وَاللهُ فِى عَونِ العَبدِ مَاكَانَ العَبدُ فِى عَونِ اَخِيهِ-عن ابوهريره_اخرجه مسلم) ځوک چه لرې کړي له يوه مسلمان څخه ددنيا له غمونو يوغم لرې کوي خدای له هغه څخه دقيامت له غمونو نه غم. ځوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنيا او آخرت کښې اساني راولي.

ځوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنيا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پيغمبر (ص) هغه ځوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فايده رسېږي (خَيرُالنّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) په يوه بل حديث شريف کښې رسول الله (ص) وايي: (اَلمُؤمِنُ الّذِى يُخَالِطُ النّاسَ وَيَصبِرُعَلٰى اَذَاهُم خَيرُمِّنَ الّذِى لَايُخَالِطُ النّصاسَ وَلَايَصبِرُعَلٰى اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذيت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی اوسی او په اذيت ئې صبرنه کوي. مقصد داچه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسيدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

دصبر توصيه په قرآني آياتو اونبوی احاديثو کښې ډېره زياته راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو ترېنه غلط تعبيرونه کړي او ويلی ئې دي چه داسلام دين دنورو اديانو په شان داستعمارګرو او استثمار چيانو ګټه خپلو پيروانو ته توصيه کړيده چه دېډايانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبروکړي او غلامۍ ته ئې غاړه کېږدي يعني په دنيا کښې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدايه وغواړي. ددوي په عقيده داسلام دين خلک دجابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع کوي. حال داچه دوی داسلام ضد اسلام ګڼلی او دقرآن په واضحو او صريحو احکاموئې سترګې پټې کړيدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد(ص) او دهغه خليفه ګانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً دجابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کريم کښې ئې بيابيا توصيه شويده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت او ثبات معنی لري چه بايد د جهاد په ميدان کښې ونبودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

دظلم ا و ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دريځ دمخه هم ښرګند کړچه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلوميت تحمل کوي يعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کريم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شويده او په څه منظور په مکرر ډول بيا بيا راغلی ده.

په سورة البقره کښې دا آیت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دا معنی لري چه په سختیو، کړاوونو او د جنګ په میدان کښې صبر کوونکی او میدان نه پرېښودونکی د نیکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتاز مقام لري یعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آیت کښې:
(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمایي: په تاسو باندې ازمېښت کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدین او صابران یعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته او غیر مجاهدینو څخه ممتاز کړو.
وګورئ! صابر د مظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی او د قهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتی دی.
همدارنګه د صابرانو ذکر په دې آیتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ –البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دا مطلب نور هم ډېرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لړ وي خوله ډېرو سره جنګېږي.
صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنو بری مومي. صبر یعنی د ایمان قوت چه اقلیت په اکثریت باندې غالب ګرزوی او د اسلام په تاریخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اوالعزمو صفت ګڼل شوی دی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعلیم دی چه د صبر مقام او منزلت ډېروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.
سره له دې که څوک د صبر په معنی نه وي پوه شوی یائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده د فهم ګناه ده یا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذیت او ضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تېر شوي نبوي حدیث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلاط لري او په اذیت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذیت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښی ګرځی او منزوي کېږي.
په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دادی چه انسان باید دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري یو څه ترخه هم ورسره وي او د عسلو مچۍ هم بې نیشه نه وي.
سړی باید د جامعې د آزار په مقابل کښې د ضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصیبتونو کښې صبر او په خوښیو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري او بیخی بې صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نیولی. اسلام فرد ته دا حق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حیثیت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بیلیدو او ګوښی کیدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرورتوب ته پرېږدي.
له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړ نه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراً یو د بل مقابل ګڼل کېږي خو دا مقابله د تور او سپین مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه د یوې جامعې نوعیت او کیفیت ځانته معلوم کړي و دې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شویده یعنی د افرادو څنګه والی د جامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه د افرادو په جوړلو کښې د جامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.
په همدغه اساس که څوک ځانته دا معلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي و دې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصیت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاوند او دحيثيت وکرامت خاوند دی، ده ته يوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دپت او عزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهين وتحقيرئې جرم وجنايت يا اقلاً قباحت ګڼل شويدی.
دی دمالکيت اومشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.
په اسلامی فقه کښې يوه مسلمان اويوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړ شويدی چه که هريو له دوی څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت ياد يوې کلا ياد يوه ښارخلکو ته امان ورکړې نوبيا هيڅ يو مسلمان له هغوی سره دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبار لري مګر په هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول د مسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نو بيا دغه دا امان ورکړه رد يدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.
دغه مهم او ستر حق چه اسلامي او شرعي قانون د مسلمان هر فرد ته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډېرلوړ ښئی چه نظير به ئې د دنيا په قوانينو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يو حکم کافی دی چه دفرد اهميت په جامعه کښې وښئی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فرد ته دشهادت حق ورکول او په ميراث کښې ورته په حق قايليدل دا ثابتوي چه اسلامی نظام فرد ته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځينې حقونه چه اوس په ديموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډېر دمخه افرادو ته ورکړيدی او دانسان مادي او معنوي مصئونيت ئې په ښه شان تامين کړيدی.
په دغو حقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډېر دقت وړدی او له ډېرغور نه پکښې کار اخيستل شوی هغه دمالکيت حق دی چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلی شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دی.

مالکيت اومالی سياست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږ غوندې په خه پوهيدلی دی د مال لرلو او مال ډېرولو فکر او مينې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړيدي.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پيدا کړ او دمال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکيت احساس راپيدا شو او وده ئې وکړه، دمال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانی حرص سترګې ورخ په ورخ وړې کيدې.
مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نو له بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ او جنګونه شروع شوه. په مال کښې دخيراو شر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال او مالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او دمالکيت په ضد دمبارزې فکر پيدا شو ، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکونکو په مورد کښې دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړ او مسيحی دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
د اسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شو او دانسان دښمن ورته وويل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډېر ښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خير او فضل) يعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونيولې

اوعیب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکیت حق ورکړاوهم ئې په دغه حق څه قیوداو شرطونه کیښودل.
اسلام دبشرپه حیاتي ضرورتونو او حاجتونوسترګې پټې نکړې اومال ته ئې دده اړتیا په نظرکښې ونیوله مګر دمال په لرلو او راغونډولوکښې ئې افراط بدوګاڼه او حدودئې ورته وټاکل.
اسلام داسې دین نه دی چه دانساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخي ئې مخه بنده کړي. مګر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پرېږدي اوښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چه د انسان په ختېه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.
دمال او مالکیت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړیدي چه افرادپکښې دجماعت په وکالت دجایز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی دمستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه داصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷)
دترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان ګرزولی یاست.
په سورة نورکښې داآیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال دخدای ورکړه ګڼل شویده او دعاریت مفهوم پکښې پروت دی دامطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغومالونوکښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږی بیاهم یوازې ددوی نه دي. محرومه طبقه اوسوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم اوسایل دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه دمتقیانو حال بیانېږي نودمال په برخه کښې دوی پدې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۲) یعنی دوی دهغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګراو محروم حق درلود. بله داچه اسلام دمالونو انحصار په څومحدود لاسونوکښې بدګڼلی او دامطلب دسورة حشر په دې آیت کښې ډېرښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آیت: ۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت درسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه دالله تعالی، درسول الله (ص) دذی القربی، دیتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کېږي او دا د دې دپاره چه دولت دڅوتنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې دمال د توزیع غایه داښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډېر د مخه دطبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډېرتېټ و پاس منیځ ته راشي.
غنااوبډائي که څه هم په ظاهري نظرپه اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچاته داحق ورکړشوی چه په جایزه طریقه دشتو خاوندشي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښې دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او دقرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته اونور.
مګرکه څوک له ژورفکر نه کار واخلي او اصلي منظورته ښه ځیرشي هغه پوهېږي چه شیشګی که حلال دی شکل ئې دمرداردی. دمال پیداکولو او ډېرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدرکول، تقلب یاداسې نور داټول د قاروني بډائي په مخکښې بند ېزونه دي چه په مستقیم اوجدي ډول دقارونیت مخه نیسي. له بلی خوا هغه تشویق او ترغیب چه دخیر واحسان په باب په نبوي

احادیثو او قرآني آیتونو کښې وینو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه دفقیرانو او دحاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل وامساک نه کار واخلی او په خیریه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربیره په دې اسلام دمسلمانانو اولوالامر ته داحق ورکړی چه دخوارانو اوفقیرانو دمړولو او ژوندښه کولو دپاره دضرورت په اندازه دبډایانو مالونه بیوزلو او غریبانو ته ورکړي او موازنه قایمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستیو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځینې کسانو ډیر مالونه جمع کړیدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه دتعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنیاو سره فقیران دهغوي په مالونو کښې شریک او سهیم کړي ځکه یې وویل: (نُطعِمُ المُسلمینَ مِن بَیتُ المَالِ حَتیٰ اذالَم تَجِدفیه شَیاً اَدخَلنَا عَلیٰ کُلِّ اَهلِ بَیتِ مِن الاَغنِیَاء مِثلَهُم مِن المُحتَاجِینَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلَ ذٰلِکَ حَتیٰ یَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِیعاً) یعني مسلمانان به له بیت الْمال څخه مړوواو چه په بیت المال کښې څه پاتې نشي دبډایانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او داکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګیډه ماړه شي.

په اسلام کښې دمالکیت په باب داآیت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپین زر ذخیره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زیری ورکړئ دهمدغه آیت په استناد او دنبوي احادیثو په بنا د رسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونیت په ضد په تبلیغی مبارزه لاس پورې کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډیر تکلیفونه ولیدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډیر غربت په حال کښې مړشو اولارویو خاوروته وسپاره.

دابوذر اویو شمیر نورو اصحابو تبلیغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډیره توده شوه، دابوذر تبلیغ چه څومره په شتمنو اوبډایانو بد لګیده هغومره ئې خواران او فقیران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډیربدل.

حضرت علی او ابوذر په دې عقیده و چه دیوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جایز کاردی او له دینه زیات مال ذخیره کول ممنوعه کنز شمیرل کیږي.

په ډیرونبوي احادیثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځینې په عیشونو اوخوندونو کښې ډوب وي او نورپه لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمِن اَغنِیَائِهِم وَرُدّ اِلیٰ فُقَرَائِهِم) له بډایانو نه ئې اخله او فقیرانو ته ئې ورکوه د اسلام اقتصادي کرښلاره ده. ابی امامه روایت کوي چه رسول الله(ص)ویلي دي: (یَا اِبنِ اٰدَمَ اِنَّکَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَیرٌلَکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌلَکَ–مسلم و ترمذي) یعنی اي بنیادمه ! که مال وښندې خیردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.

همدارنګه بلال وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: یَارَسُولَ اللهِ وَکَیفَ لِی بِذَالِکَ؟ قال: هُوَذَاکَ اَوالنَارُ) مطلب دا چه رسول الله(ص)وفرمایل: څه چه ستا روزي شویدي مه ئې ساته او ذخیره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وویل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمایل یا همدغه شان اویا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې دا حدیث نقلوي: (اَیُمَا اَهلُ عَرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَوٌجَا یعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بیزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کریم کښې متعددآیتونه راغلي دي چه د (مترفینو) ژوند ئې بدګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړیدي چه آسوده ژوند اودعیش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختیار کړي چه نور ورته ونه پخسیږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی. په غند نه کښې یو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفینو یعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دین په قبلولو کښې شدید مقاومت کړی او له پیغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی یعنی دارتجاع ټینګ حامیان همدغه خلک دي چه دهر تغیر او تحول مخه نیسي او دزاړه حال بقااو دوام غواړي.

دبشري تاریخ له مطالعې نه هم داپته لګیږي چه عیاش قومونه له مینځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زیار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شویدي. اوس خلک پدې هم پوه شویدي چه عیاشي دصحت په لحاظ هم

ډېرخطرونه لري او ډېر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پیشوا حضرت محمد (ص) د مترفینو یعنی د عیاشانو او اسوده حالو کورونه (بیوت الشیاطین) د شیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړیږي.

الله تعالی فرمایي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آیات:۶ او ۷) په تحقیق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووینی. یعنی مال او ثروت د غرور او سرکشۍ باعث ګرزي. په بل آیت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آیت:۲۷) که چیرې خدای د خپلو بندګانو روزي پراخه کړې وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. د همدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زیات ولګوي او له اسراف و تبذیر څخه کار واخلی.

پاک خدای وایي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آیت: ۲۶) یعنی ورکړه خپل قریب ته د هغه حق او مسکین ته او پردیس ته تبذیر او اسراف مه کوه مبذرین بیشکه د شیطانانو ورونه دي.

په بل آیت کښې وایي: (وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آیت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوز دی په حریصانه ډول خوراک او څکاک او بیځایه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنیاء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان و شوکت بې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غریبان وریښمنې جامې نشي اغوستلی بډایان هم نشي کولی چه د غه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبد الرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خلیفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وریښمین کمیس ئې اغوستی و خلیفه د غه کمیس له ګریوانه ترلمنې پورې څیرې کړ او د دغسې معتبر او ډېر شمتن صحابی ځوی ئې هم پرینښود چه د اسلام له مقرراتو نه سر وغړوي. د همدغه خلیفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتیاز قایل نه و. یوه ورځ چا ترېنه پوښتنه وکړه چه تا ته له بیت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وویل په کال کښې دوه جوړه جامې، یوه جوړه د ژمي او بله د اوړي د پاره او دومره څه چه د حج تو ښه شی زما او د زما عیال قوت باید د قریشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه یو تن یم څه چه نورو ته رسېږي ما ته به هم رسېږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او ریاضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدا رنګه د ده د غوره اصحابو ساده او بې عیشه ژوند چه د مجبوریت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې و په همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محرومیت کښې وي او دوی په ناز و نعمت کښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته و نه خوړه ترڅو چه په بازار کښې د نورو د پار ه پیدا شوه او قحطی له منیځه لاړه. په دغه موده کښې خلیفه هم د نورو په شان تیل خواړه او د تیلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پیدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پیروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه د دنیا مال، زیب و زینت او عیش و عشرت ته په حقارت وګوري او مینه ورسره پیدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختیار کړي. حرص او هوس پرېږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پیدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملاو تړي او قربانۍ ته چمتو شي.

اسلام د خپلو پیروانو د تنظیم او ادارې، د تهذیب او تربیت د پاره دوه وسیلې په کا واچولی، تشریع او توجیه. ځینې شیان شته چه په اسلام کښې شرعاً منع نه دي مګر دیانتاً منع دی د شریعت او د دیانت تقاضا هر کله یوه نه ده، په ځینو مواردو کښې تشریعي جنبه او توجیهی جنبه یو له بله بیلېږي.

تشریعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاً محکوم کېږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ېې ملاوتړي، په توجیهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دیانتاً موظف دی چه دصدقاتو او خیراتونوله لارې له خپل حاجته زیات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخیر و احسان نمونه او مثال شي.
توجیهی احکام دتشریعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبیقېږي بلکه داخلاقي اصولو په حیث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې ښه اوبد ، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پیاز یا اوږه خوړل په اصل کښې جایز کاردی مګردجمعې په ورځ او په هغو وختونو کښې چه سړی له نوروسره ګډون کوي او دخولې بوی بې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کېږي. دتقوی او ریاضت خاوندان دجایز اوناجایز په تشخیص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.
دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبیره ګناهونو څخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان مورنکړي او دنفس دتزکیې او د روح دتصفیې دپاره جایز لذتونه هم په ځان ودروي یا ېې ډېرکم کړي.
هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرایض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.
درسول الله (ص) په اصحابو کښې هم اغنیاء موجودولکه حضرت عثمان غنی ، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بیاطلحه اوزبیر یاداسې نور ، مګر پخپله حضرت محمد (ص) ،حضرت ابوبکر ، حضرت عمر او حضرت علی او ځینې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډایانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفینوله اسوده ژوند څخه ېې کرکه کوله.
داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختیاري دی. اسلام هغه دین نه دی چه دبشري فطرت او انسانی غرایزو په مخکښې سد شي او بیخې ئې بنده کړي. اسلام د بشري او عالمي دین په حیث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آیات ۲۸۲او۱۸۵) داهغه آیتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانینو اساس ېې ګڼلی شو. پدې آیتونو کښې له وسع نه زیات تکلیف له اوږو څخه اخیستل شوی او په دین کښې حرج نفی شویدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آیتونه:
(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آیت ۷۷) ، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحریم آیت ۶۶)هغه حیاتي درسونه دي چه د صحت او قوت وقایه ورپورې تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنیائي برخه هیره کړي یا په ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.
رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وا و هره شپه به ېې په نفلونو سبا کوله مخاطب کړ او ورته ېې وویل: (..... وَلِنَفسکَ عَلَیکَ حَقٌ وَلِبَدَنِکَ عَلَیکَ حَقٌ وَلِزَوجَتِکَ عَلَیکَ حَقٌ........) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او ریاضت کښې افراط منع دی او رهبانیت نفی شویدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولی تک ته کښیناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هېڅ پرې نږدي. له دې آیت څخه سرغړوي.
(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آیت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه ېې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

پاک خدای هغه کسان ستایلي دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۶۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کېږي او د اسلامی اخلاقو اساس ګڼل شویدی. د اسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړیتوب صیقلوي.

د اسلامي تعلیماتو غایه اسلامی تربیه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې يې نقش ډېر څرګند دی.

د اسلام رښتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر وحرکت يې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼوو یلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی تامینېږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښيي هغوی دلوړو غرونولوړو څوکوته خیژي او تاریخي یادګار پرېږدي.

په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نوروته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی دمثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کېږي معنا يې دانه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت دمثل اعلی په حیث دتکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو يې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګرله ډېرو فضایلو او محاسنو سره ډېر معایب او نقایص هم لري. دخیروشر، دصلاح او فساد، د پاکۍ او نا پاکۍ متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسیح (ع) او بوداهم انسانان و او چنګیز وهلاکو هم دانسان په بڼه و. دجوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم وجهل يې په وجود کښې داسې خوا په خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده دانسان وجود خوله خاوروپیدادی مګر داورلمبې داوبوڅپې او دهوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرورهم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې يې قهر، په قوت کښې يې ضعف او په پوهه کښې يې ناپوهی ځان ښيي.

دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره داتم او هایدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.

که له یوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا دعالمي تباهۍ مواد او آلات تهیه کوي.

که دانسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه يې لیوان له عقل نه يې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیداکېږي. عقل د انسان ډېره لویه شتمني او دټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډېر څه ورکوي مګرله دغه دنیایي عقل سره یوبل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سړیتوب ښيي او سړی کوي يې.

داعقل ددین په رڼا کښې پیدا کېږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معادعقل او هغه د معاش عقل دی. دمعاش

عقل له هرچاسره شته او نورحیوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر دمعاد عقل لکه عالي تعلیم ټولوته نه دی رسیدلی.
ډېر غولېدلي دي هغه کسان چه دین له عادي اومعمولي عقل سره برابروي او دغې سطحې ته یې راټیټوي. ډېرښه پوهیدلي دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دین عالي مقام ته یې اوچتوي یعنې عقل متدین کوي او ددین په لاره یې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقیانولارښوددی چه په غیب ایمان ولري. (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غیب باندې ایمان پیدا کول ددغه ظاهربین عقل کاردی او داعقل هېڅکله مومن کیدلی نشي. داعقل دجسم او خېټې خدمت ته پیدا دی او دژوند پاللو مهمه وظیفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډېرلوی ارزښت لري او دنیا یې مرهونه ده مګر دمعقولاتوله سرحد نه هغه خواڅه لیدل او په څه پوهیدل دیوه بل عقل کاردی چه ملاخورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.
دپښتوژبی عارف اوصوفي شاعرعبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:
ددنیا په کارکښې هرسړی عاقل دی
چه سړي پرې سړی کېږي عقل بل دی
سړی څنګه سړی کېږي ؟ داسوال ښايي چه ظاهراً تحصیل دحاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصیرت خاوندان پوهېږي چه ځینې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به یې د سړي وي مګر سیرت به یې د سړي نه وي او دشر وفساد جنبه به یې ډېره غالبه وي.
داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی دانسانی فطرت په تشخیص کښې دغه دشر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتنې هرهرځای بیانوي او داڅرګندوي چه انسان باید داخلاقي تهذیب اونفسي تزکېې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.
انسان دخدای خلیفه دی او داسمان ملکې ورته په سجده پریوتې دي مګر انساني فطرت دملایکوله خولې داسې ښودل شویدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آیت ۳۰)یعنې په ځمکه کښې هغه څوک پیدا کوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وینې تویوي. سربیره په دې په ډېرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت داسې معرفی شویدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اِذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعاً- سورة المعارج آیات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)
یعنې انسان بی صبره، بې ثباته حریص او بخیل پیدا شوی که شر ور ورسیده جزع وفزع کوي که خیر او د دنیا مال یې وموندنو بیا له ډېربخل نه کار اخلی.
۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیردمال په معنی دی چه انسان ورسره ډېره شدیده مینه لري.
۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آیت ۱۰۰)
داآیت انسان داسې ممسک ښیي چه که دخدای درحمت خزانې یې په برخه شي بیاهم ویرېږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډېر حریص او ډېر بخیل دی.
۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ، أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آیات ۶، ۷) انسان چه ځان غني ووینې اورمرو سرکښې او نافرماني کوي.
۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهیم آیت ۳۴) انسان هرګوره ډېرظالم او ډېر ناشکره بنده دی.
۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آیت ۵۴) انسان له هر څه نه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنې جدل یې په خټه کښې ګډدی.

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبیاء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.
۸- (وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسریٰ آیت ۱۱) انسان ډېر بې صبره او الپته دی.
۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهوانی مینې بیان شویدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان ورا وبو ته غورځوي.
دا سلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدود ټاکل، دقناعت او صبر توصیه، دعفت او تقوی درسونه دهمدغو غرایزو او انساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډېر صحیح تشخیص بنا دي.
دا چه په قرآن کریم کښې دصبر توصیه بیا بیا په مکرر ډول هر ځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابر اوسي او مظالمو ته تسلیم شي یا ذلت ته غاړه کېږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختو حالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي او له مشکلاتو نه ونه تښتي یا دخپل عجولانه فطرت په تقاضا په هر څه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر او تعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هېره کړي.
دقناعت درس هم له حرامو څخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوز مخه نیسي، نه دا چه دکسب او کار په مقابل کښې دانسان لاس او پښې تړي او سعی او عمل ته بې نه پرېږدي.
دا راز آیتونه چه انساني فطرت او فطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محور بې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډېر وخت او ډېر کار غواړي.
لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسو بې ډېرښه خبردی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي او هغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نورو ته هم دحق او صبر توصیه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصر قسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګر هغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان بې راوړی او کړي بې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه بې کړېده.
دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.
دا سلام دین دانسان داخلاقي او نفسي امراضو علاج د ریاضت او عبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیر په وسیله کوي او له حرامو څخه بې پرهېزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(العِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الأبدَانِ وَعِلمُ الأديَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقوی په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګر دین دنس او نفس په خوارولو او ضعیفولو دتقوی او پرهیزګاری له لارې دشهواني او نفساني امراضو مخه نیسي یا ورسره مجادله کوي یعنی دنفس او شیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوږه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچا چه حیواني قوت زیاتېږي	نفس شیطان لره هغومره مغلوبېږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو	په مرښت نشي داکار په لوږه کېږي

****

کموي روژه غوښتنې شهواني	مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نو ځکه	روژه نه نیسي صغیر شیخ فاني

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دایقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:

(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هېڅکله بې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.

دنن ورځې عصري طب که دصدري او قلبي امراضو په علاج موفق هم شي او دشفاء الصدور دارو ومومي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص او حسد یا قلبی قساوت علاج وکړي او په بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانو نه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زیات دي.

(حُبُّ الدُّنیَا اوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنیَا رَاْسُ کُلِّ خَطِیئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین بې مخه نیولی شي.

په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دایثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص او بخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته بې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زیاته پېرزوینه څرګنده کړه یعنې په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.

ددغه انقلاب اثر تر اوسه په مسلمانانو کښې لږ او ډېر یوځای بل ځای وینو او په یو زړاو څوسوه کاله کښې بې نښې نښانې لا ندې محوه شوې چه رحمن بابا بې هم په وصف الحال کښې وائي:

داهنرندی چه خاورې څوک سره زر کا   چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیی چه خاورې زرکړې او ددنیا شتمني زیاته کړي مګر دین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.

د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنر بې نه نصیب کېږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري او دوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفور او مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او داجتماع مزي ټینګوي.

دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړېږي مګرپه دغو لوښو کښې دحیات او بـه د دین ساقي اچوي اودین دی چه داخلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونیلي اوریښې تقویه کوي.

که اخلاقی تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډېر ژر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسېږي.

کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.

مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کېږي ديني پوهه او د اخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او د هوی وهوس ناولتيا پاکوي.

که د انسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو د سر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی خو لولې هم لري او د متمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کېږي.

دين يو ازې د غه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بين ندی، د اسلام سپيڅلی دين د طهارت او تزکيې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه بې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دين کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحليل کښې دې نتيجو ته رسېږو چه د اسلامی هدايا تو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکيه او د جسم او روح تطهير يعنې پاکوالی دی.

تزکيه او تطهير هغه ټکي دي چه په قرآن کريم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنی بې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده.

په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذيب او د انسانيت لوړول بې لازمي نيتجه ده.

اديان عموماً پداسې وخت کښې دنياته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شويدی يعنی د دين ډيوه هر وخت په تورتم کښې بله شويده او خلکو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شويدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ککړ و او په ډېر تورتم کښې بې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسيدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خير و شر معيار ازلام يعنې د فال غشي و، د خدای کور بتانو نيولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کيده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لونې ژوندی خښول، ضعيفان غلامول او د حيواناتو په څېرېې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په د غسې وخت او د غسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لورې جبرئيل امين د اوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آيات ۵-۱.) يعنی له برستنې پاڅېږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهير مکرر امر دا ښيي چه پاکيدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنی، د بت پرستۍ په معنی او د پليدۍ په معنی استعمالېږي او مفهوم بې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کېږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آيت شريف کښې له (رجز) څخه لريوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه د نزول په اعتبار بې د قرآن کريم مطلع ګڼلی شو د تطهير او تزکيې اهميت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دا دوه آيتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آيات ۱۵-۱۴) اول تزکيه او بيا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی یې بری او مقصد ته رسیدل دي.
په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره څو شیه ذکر شویدي چه یو یې کښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آیتونه دا دي:
(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان بری مومي او مقصد ته رسېږي چه په لمانځه کښې وېره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، د مالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.
په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ د فلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا او ه شیه وښودل شوه تطبیق یې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډېره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو د لمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو د لفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقي تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه د زکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه د مسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یو مردار عمل دی او ځان ساتل ترېنه تزکیه ده ځکه پښتانه هم د غسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او د تزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، د خدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښيي چه د تزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) یوازې د نفس تزکیه د فلاح وسیله ښودل شویده.
په سورت (التغابن) کښې دا آیت شریف: (وَ مَن یُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَاُولٰئِکَ هُمُ المُفلِحُون) د عبارت په تغیر هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه یې له بخل څخه پاک وي او د نفس تزکیه یې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم د خدای د پاره د مال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال د ځان د پاکولو د پاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو د مومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) د فلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډېر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسیدل دي.
پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المایده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطانی عملونه دي او ځان ساتل ترېنه د فلاح موجب دی.

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(کَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت ۱۵۱) په دې آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډېر وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډېر ښه څرګند وي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت يې پوه کړي او پاکيزه يې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۸-۱۷) فرعون ته ورشه !.........او ورته وو ايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. دموسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائي چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکيه او تطهير ددين کاردی او پيغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه دخلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې يې صفائي او دخير واحسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې دانسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کار يعنې دنفس تزکيه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) يې دنمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح يې په سولۍ وخيژاوه.
دخلکو اجتماعي اخلاق که هرڅومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هرڅومره خرافاتي وي بياهم دجامعې په ذهن او دماغ بې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين يې په فنامحکومېږي.
يو شخص که هرڅومره مقتدر سلطان وي عمر يې لنډ وي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.
زمانه چه کار يې تغير راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولوالعزمه پيغمبرکاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.
حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې دډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې يې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ دا ځکه چه په خپل نبوت او رسالت يې ډېر ټينګ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان يې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات يې بدل کړه. دخدای کور(کعبه) يې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه يې صفا کړه، اجتماعي مفاسد او ناولي عقايد يې محوه کړه او سيئات يې په حسناتو له مينځه يوورل.

کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهيم(ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته دخپل کور دپاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک يې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بيا يې قرآن کريم پاکانو او

مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۹-۷۷) ددغه کتاب دنيولو دپاره پاکي منګولې په کارويِ او طهارت ته ضرورت و.

دا طهارت دخدای پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.

دا اهل بيتو له تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو دصالحو اعمالو په اجرا کولو دا خلاقو په تهذيب او دنفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

ددينې پوهانو له جملې څخه يوتن (شاه ولي الله) وايي: پيغمبران داخلاقو، تهذيب اونفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم دخالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر دعلم او فلسفې معلم ندی دانسانيت مربي او اخلاقي رهبردی ځکه دنفس تزکيه او دروح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(بُعِثتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخلَاقِ) الله تعالی هم د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)

ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله دکامل انسانيت مثل اعلی شي او خپل عالي کردار د هغوی دپاره سرمشق وګرځوي يعنې په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا، دايثار او قربانۍ او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شی. امت جوړول او تربيه کول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې دژبې په سر يوڅه زده کول دومره ګران کارندی مګر په خلکو کښې څه پيدا کول، په زړونو کښې يې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنوو عقايدو منل دهر چا کارندی.

يو سړی کولی شی دالفاظو او کلماتو په وسيله خلکو ته دعفت، تقوی او رياضت مفهوم او معنیٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړ کړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې يې تمثيلول ځان خوارول او له نفس وشيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چا ته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نو بيا په کار دي چه پخپله يې هم ولري يعنې اول يې په ځان کښې پيدا کړي بيا يې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دی. کيدی شي چه دقلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سود خور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حيا سړی نورو ته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.

پاک خدای اسلامی امت په امر معروف مامور کړيدی مګر هغه واعظان او ناصحان يې تهديد کړيدی چه نورو ته دنيکۍ امر کوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لارې سړی له دينه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی يې شي مګر په سمه لارئې بيولی نشي. خلکو ته دحق توصيه او دصبر توصيه بايد له قرآنی ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وی: ((وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امر معروف ډېر ګران کارندی مګر د امر معروف اهليت او صلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګران نه ګران کار دی.

حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم يې په سمه لار وخوځاوه او ډېر عالي اخلاق يې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يو مهم علت يې دا و چه په خپله دکامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقی معجزه يې عالمونه مسخر کړه.

کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي او معجزه دعلت او معلول له سلسلې نه بهرخارق العاده امربولي نو دشق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه درسول الله(ص)عظیم خلق دا سې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار ترېنه نشي کیدی.
ځینې خارق العاده کارونه شته چه دسحر وافسون په وسیله دیوه اوبل له خوا وخت په وخت ښکاره کیږي او دحیرت وړګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) دنخشب په شاوخوا کښې له یوې څاه نه دسپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلورفرسنګو پورې بې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه دا سې وسیله راپیدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوریدل کیدی.
دا وسنی علم مطابق دمسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځینې د تعجب او حیرت وړکارونه کیدی شي دد دې عصر الوتکې او فضائي بېړۍ هم دسلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګرهغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړاو انسانیت بې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یوزر او څلورسوه کالو کښې بې خپل اعجاز ساتلی دی.
دمعجزې په اوو شرطونو کښې یو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري یعنې کله څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او درسالت یا نبوت دلیل (معجزه) مې دا ده چه خاورې زرکومه نو دا کارمعجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو دمثال اعلی په حیث دامامت وړ و ښود او دخلکو په اخلاقي اونفسي حالت کښې بې معجزه آسا بدلون راووست، دده دریښتیانی ادعا ډیر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله درسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې بې ماته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چه کړي نه بې دي ویلي چه ولې دې وکړه، کوم کارمې چه ندی کړی بیا بې هم داندی ویلی چه ولې دې ونکړ، له یوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېر علم او تربیت خاوندان هم له خپلو ډېرو ګرانو زامنو سره دغه شان رویه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. دا کیدی شي چه یوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوې او حلم ډېرعالی مثال قایم کړی حتیٰ چه دخپل ځوی قاتل یا خپل قاتل دمرګ دسلګیو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختلفو احوالو کښې دغومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.
د احد په جنګ کښې چه دحضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ بې زخمي او کړم شو نو اصحابو د ډېر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه ددښمنانو دتباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائي مګر رسول کریم صلی الله علیم وسلم وفرمایل زه دلعنت ویلو اوښیرو کولو د پاره نه یم راغلی بلکه درحمت په حیث سمې لارې ته دبلنې د پاره استول شوي یم. (اَللّٰهُمَّ اِهدِ قومِی فَاِنَّهُم لَایَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې بې دقتل په اراده توره راوایستله، هغې یهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص) کرم او سخاوت دکیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او دخپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ویلی شو چه سخاوت نه وایثا رو چه مقام او منزلت بې له سخاوت نه ډېر لوړ دی.
له خپل ډېر مال نه لږ څه نوروته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجید کښې بې ستاینه شویده: (وَيُؤْثِرُونَ

عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آیت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله(ص)درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهٔ مګر دا د بیوسی په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غایه او پایه یې در لوده او همدغه قرآني منظور پکښې مضمرو.

قرآني فلسفه ډېر شخوند او ډېر خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي او بد ورته وايي قرآن کريم په ډېر وضاحت او صراحت بډايان او متمولين د هر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين يې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب او نبوي سنت يې د مسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان يې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني او فقير مسئله په ښه شان حل کېږي.

د رسول الله(ص)دژوند عملي اړخ همدغه وجه د دنيا مال يې لکه غليم خپل کورته نه پرېښوده او نه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به يې ويشل او تش د قوت لايموت په اندازه يې ډېرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير وا و بخششونه يې بې حسابه ؤ. وايي چه دحنين په ورځ رسول الله صلی الله عليه و سلم صفوان بن اميه ته د پسونو دومره رمې وبښلې چه يوه لويه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ يې ابو سفيان ته ځلوېښت او قيې سپين زراو سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاويه او يزيد ته او حکيم بن حزام ته يې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکيم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه يې هم ورکړه.

دغه شان نورډېرو کسانوته لکه: نصر بن حارث، اسيد بن جاريه، حارث بن هشام، قيس بن عدي، سهيل بن عمر حويطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عينيه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعيد بن يربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغو بخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته ځلوېښت اوښان ورسيدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی يې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله(ص)پخپله خپل کورته هيڅ يونه وړل او اهل بيتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ايا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې د کرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ ځوک چه په يوه ورځ دغومره فياضي لري کله چه له دنيانه رحلت کوي هرچاته دا ځرګندېږي چه په کورکښې يې د اوربشوله ډوډۍ پرته نور څه نشته او د جنګ زغره يې په يوه يهودي د کور د نفقې دپاره ګروکړيده، دغه راز غيرعادي ژوند چه انساني غرايز يې مهار کړي و او عادي عقل ورته حيران حيران کتل خارق العاده امر دی.

د شرک او بت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف او يوله بله مخالف قبايل چه لوښي به ئې ژوندي خښولې او ابوجهل يې دجهالت سمبول و دا ټول د توحيد په يوه کلمه راغونډول او يو داسې ملت او امت ترېنه جوړول چه اسلام په اسيا، افريقا او اروپا کښې خپورکړي او دجهان دين او آئين بدل کړي که معجزه نه وي نو څه به وي؟

دا منوچه فاتحين او جهانګيران په دنيا کښې ډېرپيدا شوي چه خپل پريوتې او بې نام ونشانه قوم يې تاريخ ته بريالی او توريالی ښودلی او خپله امپراطوري يې په نورو قهراً منلې ده مګر ديوه ملت معنوي اوروحي سويه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانيت معراج ته رسول د چنګيزاو هلاکو، د اسکندر او ناپليون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله عليه و سلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي يې ملکوتي مقام ته ورسول د داسې معجزې خاوندی چه بشري تاريخ يې کامل مثال نشی ښودلی.

په زور او قوت ډېرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول او دضعيفانو مرسته که څه هم دخير و احسان عالي مثال دی مګر اعجازندی، خوغلامان اوضعيفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې يې لوړول او يو حبشي د نيک عمل په وجه له قريشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

زیدبن حارثه:

درسول الله(ص) په موالیوکښې زیدبن حارثه زیات شهرت لري، دی دبی بی خدیجې غلام و چه رسول الله(ص) ته يې بخښلی و. رسول الله(ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی يې وګاڼه ځکه به خلکو زیدبن محمد باله ترڅو چه داآیت: (أُدعُوا هُم لِآبَائِهِم) نازل شواوپس له هغه زیدبن حارثه وبلل شو.

کَله چه دزید پلار حارثه او تره يې کعب دزید په لټون مکې ته راغلل او دی يې له حضرت محمد (ص) سره ومونه نوله رسول الله صلی الله علیه وسلم نه يې خواهش وکړچه زید دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وویل که زید له تاسو سره ځي هېڅوک يې مخه نه نیسي مګر زید تګ ته غاړه کښېنښودو او رسول الله(ص) يې ترهرڅه بهتر وګاڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بیاهم عربو مخصوصا قریشو خپل سیالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.

دموالیو له جملې څخه هیڅوا ته داحق حاصل نه و چه دقریشو خور یا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافیت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډېر سخت بند یزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعلیماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتیازات او تبعیضونه يې له مینځه وړل یوازې تقوی اونیک عمل يې دفضیلت معیار ګاڼه اوبس. ځکه يې دخپلې ترور لور (زینب دجحش لور) زید ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت يې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنیت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امریکا غوندې ازاد اومترقي هیوادکښې څوک حاضر نشي چه له یوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعیض او امتیاز له مینځه ویوړ مګر هغه توافق چه دښځې او میړه ترمینځ په کاردی اوپه نفسیاتي کیفیاتو پورې تعلق لري د زید او زینبې ترمینځ موجود نه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زید دزینبې دېرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ښرګنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصیه وکړه مګر زید دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله(ص) دخدای په امر بي بي زینب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسیله دهغې په زخمي زړه ډېره ښه پټۍ ولګیده.

دیوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول یوبل اخلاقي درس وچه خپلو پیروانو ته يې ورکړاو ددغه کار عار يې له مینځه یووړ.

دزید بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تمامېږي کله چه رسول الله(ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره لېږل او دا دمسلمانانولومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقیصر له امیر اومسیحیانو سره کیده نو د دغه اسلامي لښکر امیر د رسول الله(ص) لخوا زیدبن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابیطالب دحضرت علی کرم الله وجه ورور او د پیغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالدبن ولید دعربو مشهور قهرمانان او نور قریش شامل و یعنې دقریشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابلیت يې درلود دزید سپایان و.

اسامة بن زید:

دزید بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله(ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته يې لیږه پدې لښکرکښې مهاجرین او انصارپه ډېرزیات شمیر شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصدیق (رض) حضرت عمر(رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصیتونه داسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زیات نه و ددغسې نوي ځلمې لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقیاد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکیې ډېرښه ثبوت دی.

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دېر لوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داولیت او الویت حق لرونکي دېته حاضر شي چه د اسلام دخدمت دپاره دموالیو له جملې څخه له ځانه ډېر کشر سړی په مشرتوب ومني او د هېڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نو څه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسي وخت کښي صادر شو چه دی دمریضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځيدو نه دمخه يې ظاهري ژوند خاتمه وموندله او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړی خليفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق(رض) په انتظامي چارو ډېر زيات مصروف و او ډېر مشکلات يې په مخکښي و بيا يې هم درسول الله (ص) په امر کښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه يې د اسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينې نه دباندې پياده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و، هغه که هرڅو مره اصرار وکړ چه يا به خليفه هم په آس سپريږي يا به دی له آس څخه کوزيږي خو حضرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزيږي او نه به زه سپريږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډېر احتياج درلود او هغه بې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدی ځکه يې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پريږدې ښومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو او نور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې يې درلود او په ډېر قوي ايمان يې دهغوی نفسي او شعوري حالت بيخی بدل کړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان و مګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامی اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيير پکښې راغی.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

د اسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده، دغه لوړ او عالي مقام دده په وضع او حال کښې هېڅ تغيير پيښ نه شو کړی او ځنګه چه و هغسې و، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرو يو څه تغيير راولي، هر څوک چه اولو الامرشي او خلک يې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال او شان وشوکت له اغيزې لاندې راځي او بايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډېر اقتدار سره بيا هم متواضع متقيان او دخدای دمخلوق ربښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکر صديق(رض) داستوګنې په کور کښې څه جزئي تغيير راولي په خپله دی خو لاپريږده هماغه وړوکی کور چه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پياده او کله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته يې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او وېې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان او خپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې او هغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خوکله چه خليفه وفات کيده نو امر يې وکړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعيفانو دمرستې په لړ کښې ديوې ضعيفې کونډې ميږې ورته لوشلې له خلافته وروسته بې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خليفه چه دکسرى اوقيصر دوه لوبې امپراطورى بې له اغيزې لاندې شوې او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت کښې له حده زيات غني و بياهم ده خپل نفس ددنيا له خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند بې ډېر فقيرانه و يوازې دانه چه مادي عيش اولذت بې په ځان حرام کړی و بلکه معنوي او احساسي لذتونه بې هم په نفس درولي و.
وايې چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعدالت له هيبته بې د زورورو زړونه رپيدل د اوبو مشک په شاکړی و چه خلکو ورته په حيرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول بې ورته وويل: داڅه کوې؟ خليفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پيدا شوی غواړم چه ذليل او حقير بې کړم.
همدغه خليفه چه دحج دفريضې په اداکولو کښې بې له خپلو ملګرو سره شپاړس ديناره مصرف کړې و دتاسف په ډول بې وويل: بيت المال ته مو ډېر زيان ورساوه يو خليفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه له بيت المال څخه اخلي او په قوت لايموت قناعت کوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيری وګڼي.
دحضرت عمر(رض) دغه سختګيري يوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالو ته بې کافي معاشونه ورکول مثلا عمار بن ياسر دکوفې والي ته بې په مياشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نيم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته بې يوسل درهمه او د ورځې ديوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنيف ته يوسل او پنځوس درهمه او په ورځ کښې د پسه ربع.
حضرت عمر (رض) د اسلامی روحيې په بنا داسياست ډېر ښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان بې که موالی هم و له هغو قريشونه ډېر ښه ګڼل چه اسلامی پايه به بې ټيټه وه او ضعيفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.
په همدغه اساس بې عماربن ياسر چه دمواليو له جملې څخه ودکوفې والي کړی و.
وائي چه يوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفيان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهيب اوبلال هم چه دمواليو له جملې څخه و دخليفه دليدو په انتظار کښې شريک و، خليفه اول خپل حضورته صهيب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتې شو، دابوسفيان پزه له ډېر قهره وپړسيده او په ډېرتاثر بې وويل: داسې ورځ هم راورسيده چه مريان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.
دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي ياغير ارادي نه و هغه پدې ډېرښه پوهيده چه داکار دقريشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفيان څومره درنه روحي اونفسياتي اغيزه لري مګر اسلامي روحيه او ديني مقدسه غايه په ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او ديانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.
دقرآن کريم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعيفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولو اوذليلولو بيان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ٦) همدغه اسلامي روحيه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعيفانو سره احسان وکړو او پيشوايان بې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان بې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعيفانو له لاسه هغه عذابونه وښيو چه دوی تربنه حذر کاوه.
دادی دخدای هغه قانون چه قرآن بې بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخي سابقه لري.
حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډېرښه تشخيص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام بې باله.

یو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښې ولیدل چه د قریشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وویل: (مَالِقَومٍ یَستَاْ ثِرُونَ عَلی خُدّامِهِم) یعنی نه ښایي چه یو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بیا یې خدمتګاران په یوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښېنول او دغه امتیاز یې مردود وګاڼه.
دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې یې د مکې عامل او په او سنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه یې ترې وکړه چه د خپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زموږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه د قرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زموږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللهَ یَرفَعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اخَرِینَ) یعنی پاک خدای د دې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار د پاره نه وه د استفهام د پاره وه. او غوښتل یې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که د اسې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به یې صهیب او بلال له ابوسفیان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بلـه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک د خلافت د پاره مناسب وي او د شورى په غړو کښې درته کوم یو ډېر وړ معلومېږي.
ده وویل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولی اَبی حُذَیفَة حَیاً لَوَلّیتُهُ) که سالم د ابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به وړګڼلی و. د شورى غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایې حق یې ورکړی نه و مګر په شورى کښې یې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده یې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته یې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته یې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله د اعتراض په ډول وویل: زه په ډېرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر د هغه معاش ډېر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډېر ګران و او پلار یې هم ستاله پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډېرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډایي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي.
څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډې شي په اخلاقو کښې یې بدلون راځي او روحاني تعلقات یې کمېږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونې شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه یې د سبا ورځې د پاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیرخرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې یې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوي

وسيلې په حيث مسلک له سياست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بيه بې سياسي کاميابي لويه ناکامي ګڼله.
دی په دې پوهيده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص دغه چا ملګري کېږي چه ددوی ضميرونه په پيسو رانيسي يا بې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکارنه کاوه او سمه لاره بې نه پرېښوده هيڅاته بې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه بې څوک په طمع کښې ساتل.
کله چه ده ته دده ورور عقيل په ډېر لوی اميدراغی چه له بيت المال نه دومره څه ورکړي چه نيستي بې غوڅه شي نوده امام حسن ته وويل: زمابرخه چه له بيت المال څخه رااووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه يو جوړ نوې جامې او نوې پڼې ورته واخله، همدغه عقيل چه له ده نه خوابدی حضرت معاويه ته ورغی هغه له بيت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
دسياست تقاضاهمدغه وه چه ورور له ورور نه په دغه ډول بيل کړي مګر ديانت اومسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبيت المال پيسې دسياسي مصلحت دپاره ولګوي.
حضرت علی به ويل: زه پوهېږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقيده هغه څوک بريالی نه و چه ګناه پرې بريالی شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجايزه طريقه اووسيله بې غلبه حاصلوله.
يومصلح اخلاقي لاربنود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او دسياسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړيو خليفه ګانو په لاره مستقيم لاړشي او هېڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اوديني احساسات بايللي وچه دهغوی په زمانه کښې بې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې اوتفرقې پيداشي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغير په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بايلود اونتيجه بې داشوه چه بالاخره يزيد او يزيديان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بيخي فاسده شوه.
درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفې والي زياد ابن ابيه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بيتوته کنځلې وکړي اوفحش وو ايي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نوپه ډېرې بې رحمۍ به وژل کيده حال داچه قرآن په ډېرصراحت خپل پيروان له کنځلو نه ډېرسخت منع کړيدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آيت ۱۰۸).
زياد ابن ابيه دکوفې والي هغه سړی وچه مورېې (سمية) له ابوسفيان سره بې نکاح شپې تيرولې اورسمي ميړه بې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابيه ويل کيده او معلوم پلاربې نه درلوده.
ده د دې دپاره چه نسب بې له معاويه سره ګډ شي او دهغه ورور وبلل شي په رسمي محفل کښې بې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفيان ځوی دی او دخپلې مورلـه رسمي اوقانوني ميړه څخه ندی پيداشوی او داد اخلاقي انحطاط ډېربرجسته مثال دی.
درسول الله (ص) ډېرګران لمسی امام حسين(رض) دزياد ابن ابيه په امر له اويا تنو ډېرو نژدوخپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقيقت ډېرښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې بې دخپل سر په سوداپه ډېرې ايمانداری، اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډېرسخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډېروزياتو غشو ويشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره)کښې حساب شو.
داسلام په تاريخ کښې که څه هم ديزيديانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدواوناوړه اعمالو يوطغياني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ويلی شومګر دغو ټولو شوموحوادثوونکړی شوه چه داسلام عميق معنوي تاثيرات بيخي له مينځه يوسي اوداسلامي اخلاقوجرړې وباسي.

دغه معنوي او ظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپيره ډاګ کړ او ځاروي يې پکښې و څرول مګر له خاورولاندې نيلې ريښې يې محوه نشوې کړى او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډېرښه بوټي وټوکيدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبدالعزيز دحضرت عمربن خطاب ډېرښه پيروګڼلى شو.

عمر ابن عبدالعزيز:

دخلافت دعهد وروستى ځلانده ستورى همدغه مبارک شخص دى چه اسلامى روحيه ئې په ډېر ښه شان تمثيل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واکې په لاس کښې ونيولې منبرته وخوت اوداسې ئې وويل:
((...... زه په يوه داسې کارکښې له ازميښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تاسو هم دانتخاب له لارې دا کار ماته نه دى راسپارلى دغه دى ماخپل ځان خلع کړ او تاسو اختيار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاوياړو اې اميرالمومنينه!
وروسته تردې خليفه بياخلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې يوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښايي چه هغه دخالق په معصيت کښې وي. که څوک دخداى اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دى او که له خدايه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوترهغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخداى فرمان وړم که هروخت مې دخداى له امر سرغړاوه نوبيازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبدالعزيز سمدلاسه دتېرو مظالموپه ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه ميراث پرېښى وهغه ئې دمسلمانانوبيت المال ته مسترد کړه حتى چه هغه قيمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ورو ايستله، کومې ځمکې چه يو ځاى اوبل ځاى ده ته ورکړه شوې وې تولې ئې پرېښودې يوازې يو کاريزئې چه په سويدا کښې په خپلو پيسو ويستلى وځانته وساته چه په کال کښې ئې يوسل اوپنځوس ديناره کله لږکم کله لږ زيات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله يعني له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل او ټول عايدات ئې همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمرابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمرابن عبدالعزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قيمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړې و عمر فاطمې ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دووخبروکښې هره يوه منې اوهغه داچه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره ياماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسېږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه يوه کوټه کښې نشوياتې کيدى.
فاطمې وويل: يا اميرالمومنينه! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه اوبل سره جمع شوي و اودبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بياقايم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزيز وفات شواو يزيد ابن عبدالملک اميرالمومنين شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وويل: ته کولى شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: مادعمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيدهغه جواهرپه خپل اهل وعيال وويشل اوله بيت المال نه بيا شخصي ملکيت اوعين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځينې ممثلين چه حضرت محمد صلى الله عليه وسلم دخپل سيرت او عمل په وسيله په خپلو پيروانو کښې پيدا کړي و.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډېرګران و او ايمان يې پرې راوړى وپه ورځنې ژوند کښې ځانته په کوم شخصى امتيازنه وقايل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم او تربيت وچه اغيزه ئې دده

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حیثیت او ماهیت لري.
داغیزه کله لږ او کله ډېره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې د کامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

ابوعبیده بن جراح:

د رسول الله(ص) په اصحابو کښې ابوعبیده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لاځلو ښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله (ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن ولید مقرر کړاو ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت او زیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته د هغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سرمه غړوه.
ابوعبیده چه د نبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښی ئې د غه امر و مانه او د خالد لاس لاندې د خدای د پاره جنګیده، حسد او رقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب او نفس و شیطان مغلوب و ، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لښکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډېره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابوعبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تا ته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابوعبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی د څه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر یو تن یم او ځان راباندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ یم چه دوی سره د خدای امر او قضاته منتظر اوسم، امید دی چه امیرالمومنین ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابوعبیده د غه ثبات او په دغسې حال کښې د خلیفه د امرله تعمیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان او قضاو قدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویرېږي. له وبا څخه وویرېږي او د دولت د مشر دغه راز له لورینې ډک امر په ډېره ښېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه وخوړلی او د جنګ په چارو کښې د عزم و تدبیر او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر و قوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئې ابوعبیده بن جراح د لښکرو مشرو ټاکه نو بیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابوعبیده له قیادت لاندې د دین د اعتلاد پاره هماغسې جنګیده او د مقام و منزلت د غه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر و نکړی شو.
د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و اوده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې د نورو هم نصیب شوی وي مګر د نفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښې د غه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

امام ابو حنیفه:

داسلامی اخلاقو په لړکښې دصداقت اوراستکارۍ، دتقوی اوپرهیزګارۍ یوښه مثال ددغه مجتهد امام دتجارت قصه ده. ده دخپل معیشت دتامین دپاره دتجارت پیشه غوره کړې وه اوحفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې شریک و، یو ځل امام ابوحنیفه یوڅه کالي دپلورلو دپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړچه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجوددی په هرچائې چه خرڅوې باید اول ورته دعیب یادونه وکړې اوبیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر دعیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابو حنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریداردې له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هېرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدارپیدانشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئې درلودله ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود اوبل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئې په څلورسوه واخیسته اولاړه مګرپه لاره کښې یونس په مخه ورغی اوپوښتنه ئې ترې وکړه چه چپنه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل ددې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډیر وراټه چه دغه راز معامله بیاتکرارنشي.

ابو بلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادوني وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفدارۍ په تورله څوتنو خوارجو سره بندي شو، بندیوان ددغه زاهد اوعابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئې ډیرخوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي اوکله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبید الله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډیره بیړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابوبلال چه دبندیوان داحسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډیرګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګروسره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئې په خپلومینځو کښې وکړچه دظلم اوتیري مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن

زرعة ئې له دوه زره تنوسره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګروسره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئې وويل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زياد اطاعت ته غاړه کېږدئ. ابوبلال وويل مونږ ديوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شواو ابوبلال دفاع کوله. دخداى قدرت وچه څلويښتوتنو دوه زره تنوته ماتې ورکړه او ابن زياد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئې ډېر زيات و راټه عباد بن احضرئې له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شويعنې لومړى تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډېر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شوچه دمازديګر لمونځ قضا کېږي ځکه ئې پيشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړواوپس له لمانځه بياپيل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې يا ډېره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرېښنبود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلويښتو تنوبريالى شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحوکښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبيده اوخالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسايلو کښې ئې خپلوپيروانوته دصداقت او ايمانداري درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئې علي اوحسين ابراهيمي قربانۍ ته تيار کړه او دابوبلال دکارنامو په شان ډېرې حيرانوونکې کارنامې ئې تاريخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نيکان او صالحان به پرېږدو ګنهګاران به ئې وګوروچه څنګه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړى و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښې هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شويدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمير اووجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص)ته راغى اووئې ويل: دخداى رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړشه ! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه ! ماعز ولاړ اولږه شيبه وروسته بيا راغى اوهماغه څه ئې بياوويل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيداکړه ترڅوچه څلورم ځل ماعز بيا راغى او د (تطهير) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته داځل وفرمايل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زنا څخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خوبه نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دى بيائې تپوس وکړ آيا شراب ئې څکلي دي؟ يوتن ورنزدې شو او ويې ويل دشرابو بوى ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وکړنو رسول الله صلى الله عليه وسلم د رجم حد پرې جارې کړاو دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شوچه که توبه ئې په ټول امت تقسيم شي ګنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوې يم.

رسول الله (ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځۀ ئې دانصارويوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړى راغى اودحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئې نه رجم کووچه اولادئې صغير پاتې کېږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه يوتن پاڅيده اودطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وينو ووينځله.

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.
داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف یوله بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کېږي.
هغه کسان چه دین ته په مادي نظرګوري او د اقتصادي ایجاباتو اوضرورتونو مولودئې ګڼي وایي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل او زماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف داسلام ددین منحرف او مخدر شوی شکل دی.
ځیني وائي تصوف دسامي دین یعني اسلام په مقابل کښې دآریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړی او تصوف دهمدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه دتصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه دافلاطون دخیرمحض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځیني کسان دتصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځیني ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي اوصحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی دتصوف لومړی مرحله ده چه درسول الله صلی الله علیه وسلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو دحضرت محمد (ص) زهد او ریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترېنه انکارنشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجزکړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
درسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او ریاضت داسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځیني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نور څه هم راګډشوه او دنورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئې واخیست او مسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیا هم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص او تمیزکیدی شي او دغه تصوف دعرفاني شخصیتونو او د ډېرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه دعلم ومعنی او د روحانیت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او داسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
دمسلمانۍ دغه پنځه بنا ددین ظاهري شکل اوصورت دی چه داسلام ارکان بلل کېږي.
ایمان چه ددین روح ئې بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو دقیامت په ورځ اودخدای له لوري دخیراو شر په قدرباور لرل دي.
احسان چه ددین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه او هرحال کښې ئې حاضراوناظروګڼي چه مراقبة الله هم ورته وایي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدناعمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دادی:

(بَينَمَانَحنُ جُلُوسٌ عندَرَسُولِ اللهِ (ص) ذَاتَ يَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَينَا رَجُلٌ شَدِيدُ بُيَاضِ الثّيَابِ شَدِيدُ سُوَادِ الشّعرِ لَايُرىٰ عَلَيهِ اثَرُ السَفرِ وَلَا يَعرِفُهُ مِنَا احَدٌحَتىٰ جَلَسَ اِلَى النّبِى (ص) فَاسنَدَ رُكبَتَيهِ اِلىٰ رُكبَتَيهِ وَوَضَعَ كَفَّيهِ عَلىٰ فَخذَيهِ وَقَالَ: يَامُحَمَدُ! اَخبِرنِى عَنِ الاِسلام فَقَالَ رَسُولُ اللهِ الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا الهَ الا اللهُ وَاَنَّ مُحَمَدً رَسُولُ اللهِ وَتُقِيمَ الصّلوٰةَ وَ تُؤتِى الزّكَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجَّ البَيتَ اِن اَستَطَعتَ اِلَيهِ سَبِيلاً.

قَالَ: صَدَقتَ! فَعَجِبنَا لَهُ يَسألُهُ وَيُصَدِّقُهُ.
قَالَ: فَاخبِرنِى عَنِ الاِيمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَاليَومِ الاخِرِ وَتُ،مِنَ بِالقَدرِ خَيرِهِ وَشَرِهِ.
قَالَ: صَدَقتَ!
قَالَ: فَاخبِرنِى عَنِ الاِحسَانِ؟
قَالَ: اَن تَعبُدَ اللهَ كَانَكَ تَرَاهُ فَاِن لَم تَكُن تَرَاهُ فَاِنَهُ يَرَاكَ.
قَالَ: فَاخبِرنِى عَنِ السَاعَةِ؟
قَالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاعلَمَ مِنَ السَائِلِ.
قَالَ: اخبِرنِى عَن اَمَارَاتِهَا؟
قَالَ: اَن تَلِدَ الاَمَةُ رَبّتَهَا وَاَن تَرىٰ الحُفَاةَ العَرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشّاءِ يَتَطَاوَلُونَ فِى البُنيَانِ. ثُمَ انطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِيّاً ثُم
قَالَ يَاعُمَرَ! اَتَدرِى مَنِ السَايِلُ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قَالَ: اِنَهُ جِبرِيلَ اَتَاكُم يُعَلِمُكُم دِينَكُم!)
يعني مونږ يوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور كښې ناست وچه يو سړى راغى جامې ئې ډېرې سپينې وې ويښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرېي نه ليدل كيده. زمونږ هيڅ يوه هغه نه پيژانده، پيغمبرته مخامخ كيناست زنګونه ئې دهغه په زنګونو لګول خپل دواړه ورغوي ئې دهغه په ورنو كښيښودل او ويې ويل:
اى محمده! له اسلامه مې خبره كړه، رسول الله (ص) ورته وويل اسلام دا دى چه داسې شاهدي اداكړې: اَشهَدُ اَن لا الهَ اِلا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ اللهِ او مونځ اداكړې، زكات وركړې د رمضان روژې ونيسې او د بيت الله حج وكړې كه دلارې توان ئې ولرې
هغه وويل: صدقت ربښتيا دې وويل.
مونږ تعجب وكړچه هم سوال كوي او هم تصديق. بيائې وويل له ايمانه مې خبركړه، رسول الله (ص) ورته وويل: ايمان دادى چه الله او دهغه په ملايكو، پيغمبرانو او د آخرت په ورځ ايمان راوړې او د قدر په خير و شر مومن اوسې.
هغه صدقت وويل.
بيائې وويل: له احسانه مى خبركړه.
رسول الله (ص) وفرمايل احسان دادى چه د خداى بندګي داسې وكړې لكه چه ته ئې وينې او كه ئې نه وينې نو هغه خو دې وينې. هغه وويل: له قيامته مى خبركړه.
پيغمبر وويل: پوښتل شوى له پوښتونكي څخه زيات عالم نه دى.
هغه وويل: د قيامت له نښو نښانو مې خبر كړه، رسول الله (ص) وويل: چه وينځه خپله بادار ه وزيږوي او چه وويني پښې ابل، بربنډ، اړ، ميږې او اوزې څروونكي كسان چه په كورونو جوړولو او لوړولو كښې زياتى كوي. وروسته تردې هغه لاړ او له يو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وويل: اې عمره! وپوهيدې چه سايل څوک و؟
ماوويل: الله او رسول ئې ښه عالم دى. رسول الله (ص) وويل هغه جبريل و، تاسوته راغى چه دين مو درزده كړې.

له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړاو دغه درې درجې يا مرحلې ئې را په ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسيدلى وي هغه به ارو مرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلى شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړى وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دى راوړى مګر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوى ئې خو ايمان موزړونو ته نه دى ننوتى.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شريعت د ظواهرو د اصلاح د پاره، طريقت د ضمايرو د اصلاح د پاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح د پاره.

لومړنى اصلاح په توبه، په تقوى او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح د پاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دى.

علم هم د صوفيانو په نظر کښې په دوو ډولو دى: يو د وراثت علم بل د دراست علم.

تدريسي علم هغه دى چه په زده کړه او تعليم له استاذ څخه يعني د ځان غوندې انسان نه زده کېږي.

علم وراثت هغه دى چه بې ظاهري وسيلې او واسطې د خداى له لورې د عبادت او ذکر و فکر له لارې د چا په نصيب شي.

د وراثت علم صوفيانو له دې نبوي حديث څخه را ايستلى دى:

(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالم يَعلم) په دې حديث کښې ويل شويدى څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خداى ورته په ميراث د هغه څه علم ورکوي چه دى پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذکريې په دې آيت کښې شويدى: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آيت ۶۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه وچه موسى عليه السلام ته نه و ورکړ شوى يعني موسى عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکى وچه قصه ئې په قرآن مجيد کښې راغلې ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راووړچه د ټولو د پاره دى کله چه شريعت تقرر و موند نو بيائې حقيقت د خواصو د پاره نازل کړ چه د دين اعلى مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت على کرم الله وجهه ته و شو چه پيغمبر ته ډېر نژدې و او له کوچنيتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربيت حاصل کړى و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښې يو شمير داسې کسان وچه اهل سِر ګڼل کيده لکه حذيفه يماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت على (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طريقې چه نن را ايجې دي سلسله ئې بالاخره حضرت على کرم الله وجهه ته رسيږي او سرحلقه دى ګڼل کېږي. اصحاب صفه يعنى هغه اصحاب چه له دنيا سره ئې علايق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړى مدرسې بنياد دوى کيښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوى د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځينې اهل سِر هم شامل و.

د اهل سِر له جملې څخه حذيفة يماني زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شويدى چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اې حذيفة ! ماته ووايه چه په ما کښې څه نفاق شته او که نه ؟ دى وايي ما ورته وويل: اې اميرالمومنينه ! په تا کښې څه نفاق نشته.

بلکه داچه کوم وخت دا آيت د عبيد الله بن ابى له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډېر احتياط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او

ترخو به حذيفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقين هغه ته ښودلی و او په همدغه وجه په صاحب السِرملقب و.

وايي چه حضرت علي به حذيفه له ځينو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهيدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.

حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حيث پيژندل شويدی دغه زده کړه ئې په يوه روايت له حضرت علي څخه او په بل روايت له حذيفة يماني څخه حاصله کړيده وايي چه له حذيفة يماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځينې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوريدلي هغه وويل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبرو خاص کړی يم نورو به له رسول الله (ص) څخه دخير پوښتنه کوله او ما به دشر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهيدم چه ترڅو شر ونه پيژندل شي خيرنه پيژندل کيږي. تصوف او دحقيقت پوهه همدغه دسِر له خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق:

دصوفيانو فهم او نظر په قرآنی آيتونو او نبوي احاديثو کښې دوه جنبې ويني يوه شرعي جنبه بله دحقيقت جنبه چه يو ته تشريع او بلی ته تحقيق وايي. دوی وايي کله قرآن او سنت يو ځای شريعت بيانوی او بل ځای حقيقت يا بالعکس.

کله قرآن تشريعی جنبه ښيي او سنت ئې تحقيقی جنبه توضيح کوي يا سنت تشريعی جنبه او قرآن تحقيقی جنبه بيانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شويدي رسول الله (ص) ئې په توضيح او بيان مامور دی:

(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آيت۴۴) دقرآن دا آيت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آيت ۳۲) يعنې پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشريعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله (ص) دا قول: (لَن يَدخُلَ اَحَدُكُمُ الجنّةَ بِعَمَلِه).

يعنې ستاسو هيڅ يو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقيقی جنبه څرګندوي چه دشريعت لارښودنه هغه او دحقيقت داده.

همدارنګه دا آيت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آيت ۳۰) تحقيقی خوالري او دا حديث: (اِذاهَمّ اَحَدُكُم بِحَسَنَةٍ كُتِبَت لهُ حَسَنَةٌ) تشريع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقيد کاندي او کله قرآن سنت مقيد کوي. انسان بايد دوه سترګې ولري يوه دشريعت دپاره بله دحقيقت دپاره. دآيت او حديث ترمينځ معارضه هم په دغه صورت له مينځه ځي او څه اشکال نه پاتې کيږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.

دقرآن تحقيقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طريقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسليم، زهد، صبر، ايثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولياء صالحين، صديقين او داسې نورټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آيت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آيت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډېروضاحت اعلاموي او ويلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخيستل شوی او ددين له يوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدين ابن عربي وائي د رجال الله کاردی. په رښتيا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډېر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.

عبدالقادر جيلانی دقادريه طريقې خاوند وايي ترڅو سړی داعقيده پيدا انکړي چه په ژوند کښې ټول شيان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانيونو کښې نه حسابيږي.

سړی بايد له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښې شي او غير له خدايه بل وجود ته قايل نشي. څنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نور مفاهيم هم دصوفيانو په ذهن کښې بل شان دي.

دتوحيد دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په درې ډول تغير موندلی دی.

۱- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)
۲- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)
کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله او نبوي احاديثو کښې کړيدي د ظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدى.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احاديث د خلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دينه علاوه نور مفاهيم د هغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو يا اويا بطنو پورې. د ايت ظاهر عبارت دى له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنى ده چه ظاهر او باطن پکښې يو کېږي.
امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې د مشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي او بيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئې پوهيدلى نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکو نوره برخه نلرې لکه څاروى چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:
(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِى كَذَالِكَ فَلَيسَ لَكَ نَصِيبٌ مِنَ القُرآنِ اِلَّا فِى قُشُورِهِ كَمَا لَيسَ لِلبَهِيمَةِ نَصِيبُ مِنَ البُرِّ اِلَّا فِى قِشرِهِ)
څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر او باطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوى صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې د غه مطلب داسې افاده کوي:
ما ز قرآن مغز را برداشتيم پوست را با ديگران بگذاشتيم

په شريعت باندې د برتينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت د ځان د پاره د پيروى وړګني يوازې د فرايضو اداکول او له محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري د نفس و هوى متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوىٰ الله نه پاک ساتي.
وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفى (شيبان الراعى) راغى. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعى ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟
شيبان وويل هغه زړه غافل دى او تاديب ئې واجب دى په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندي وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دى؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دى او زمونږ په مذهب بنده د خپل مالک په مقابل کښې د هيڅ شي مالک نه دى: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).
د صوفيانو اجتهاد د فقهاو له اجتهاد نه فرق لري دوى وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعى، مالک، او حنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنى د علم کلام علما دي. د احسان مجتهدين صوفيان او مشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شى وخوري د شريعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غيبت وکړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوى الله وګرزيده نو د حقيقت له مخې ئې روژه فاسد ه شوه.
يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهرته ګوري او په ظاهر عمل کوي څکه وايي چه شرع ظاهرته ګوري، صوفي له ظاهرنه هغه خوا حقيقت په نظرکښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايي چه مشهور فقيه (ابويوسف) به د کال په آخرکښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دى د فقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوى مګر د آخرت ضرر ئې د دنيا له ګټې څخه زيات دى.

په فقه کښې ځینې شیان شرعاً جایز دي مګر دیانتاً جایز نه دي، دفقیه او صوفي فرق په دغسې مسایلو کښې ډیر زیات دی. کله یوفقیه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حیلولـه ځان سره ساتي مګر یوصوفي یوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي او دخدای په لاره کښې ئې صرفوي یوازې قوت لایموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځینې ؤ چه دلکونو روپو نقد ، جنس جایدادونه ئې لرل او یوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کور کښې به ئې ډیر لږ څه یا هیڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي یائې دخدای د پاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصدیق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډیره مجادله وکړه چه یوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصیږي باید ټول مال صدقه کړي او ځانته دیوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زیات څه ونه ساتي. د کنزیعنې د سرو او سپینو ذخیره کول او زیاته بډائي ناروا ګڼله او په دی آیت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت ۳۴) حضرت علی به هم ویل چه له څلوروزرو درهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زیات په کنز کښې حسابیږي. سلمان فارسي هم چه څه له بیت المال څخه اخیستل هغه ئې ټول دخدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پیدا کوله. ده هم په کور کښې د کال له خرڅ نه زیات څه نه ساتل. صوفیان دزمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ویشل شویدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقیدې پکښې پیدا شویدي.

ځینې په فرعي مسایلو کښې غلط شوي او ځینې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شویدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او یونیم ئې لادکفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړیدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي دصوفیانو ډیر شدید مخالفین دي.

امام فخر رازي دصوفیانو ځینو فرقو ته بدوائی. مګر اصحاب حقیقت دلوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځینې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرایني صوفیان عموماً ښه ګڼي او په ډیر شه نظر ورته ګوري ځینو خبروته ئې ښه تاویلونه پیدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائې ډیر صوفیان غولیدلي او لاره ئې ورکه کړیده ابو الحسن شاذلي هم ویلي دي زمونږ په طریقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډیر دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مینځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ویل کیږي بیا هغه غلطی ښیی چه په اصولو کښې پیښې شویدي او د ضلالت موجب ګرزیدلي دي لکه:

۱- د عبودیت او حریت په معنیٰ کښې غلطیدل. ځینې لار ورکې صوفیان داسې پوه شویدي چه ترڅو دخدای او دبنده ترمینځ دعبودیت او بندګی رابطه قایمه وي عبد او بنده ورته ویل کیږي کله چه خدای ته وصل شي نو بیا حر او آزاد بلل کیږي او عبودیت له مینځه ځی.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولایت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه ولیان چه دوی ئې مریدان او پیروان دي له انبیاو نه خدای ته نژدې او ورانډی بولي.

۳- حلولیه فرقه پدې عقیده ده چه الله تعالی ځینې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي دهغه بشری جنبه له مینځه ځي او د ربوبیت شان او مقام ومنزلت پیدا کوي. دوی په دغه عقیده کښې دومره غلو کړیده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او انالحق ئې ویلی دی.

۴- ځینې دجبر په مسئله کښې هغه حد ته رسیدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هیڅ اختیار نه قایلیږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غیر اختیاري ګڼي هیڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطی په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.

مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته رانوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلې نیلې او ریښې یو له بله سره وترلې.

وائي بایزید بسطامي (ابویزید طیفوربن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلي و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او دهغه وېناوه (لآ الهَ الا اَنَا فاعبُدُونی سُبحَانی مَا اَعظم شانی) ځینې صوفیان د شریعت ظواهرو ته په اصلي ارزښت قایل ندي او داسې فکر کوي چه شرع حق ته د رسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسېږي نو بیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتې کېږي.

مولانا جلال الدین بلخي هم د مثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسېږي او په وصل کښې ورته د خپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او د خپل عجز او نیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړېدی. معشوقه مقابلتا ورته داسې وایي:

گفت معشوق این اگر بهر من است | گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضر و تو نامه خوان | نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشین | دفع کن دلالگان را بعد ازین
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد | نامه و دلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم د شرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، د مبتدیانو د کمال وسیله ګڼي او داسې وایي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار | قوانین شریعت را نگهدار

د صوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډېر سببونه لري چه یو مهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمینو او صوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري د سیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شدید شویدی او کله ضعیف شویدی.

تصوف په ابتدا یعني د حسن بصري په زمانه کښې ساده او بسیط وچه په لږ و خلکو پورې محدود ګڼل کیده. وروسته ئې د آدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.

دا حرکت په دوهم او دریم هجري قرن کښې د زهد په نامه پېژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې د کشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې د وحدة الوجود او د ادیانو د اتحاد بڼه پیدا کړه.

د صوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

توبه، ورع، زهد ، فقر، صبر، توکل، رضا ، په هرمقام کښې صوفي ته يونفسي حالت اوباطني تاثيرپيد اکېږي چه (حال) ورته وايي او مجموعاً (احوال) بلل کېږي.
احوال لس دي او هغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدې حال، ديقين حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او د سالک له اختيار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو او د نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولې څخه دي چه د انسان په اختيار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلېږي.
دتصوف طريقې مختلفې او متعددې دي چه ضيا الدين ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول ، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنې مشترک څيزونه دي.
مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر دصوفيانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کېږي. دخدای په لارکښې مجاهده خدای ته درسيدو ډېره مهمه لاره او وسيله ده.
الله تعالی وايي: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آيت ۶۹) سبل دسبيل جمع ده دلارې او طريقې په معنی چه دطريقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چه بايد شيخ او پير ئې دمريد دپاره انتخاب کړي لکه چه يو ډاکټر دهر مريض دپاره دهغه له حال سره مناسب بيله بيله دوا تعيينوي.
دتصوف له (۷۳) طريقو څخه ځينې طريقې چه زيات عموميت لري دادي.

۱ - قادريه:

داطريقه چه دجنيد دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شيخ عبد القادر جيلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زيږېدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شويدی.
په شرعي علوموکښې دتبحرخاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.
فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي ځينې ئې دادي:
دده له مورڅخه حکايت شوی چه دروژې په مياشت کښې به دده د ورځې دمورتی نه روده، يوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نو دعبد القادر دمورنه تپوس وشوهغې وويل تی نه روي، وروسته بيا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.
په خپله له ده څخه حکايت شوی چه په افق کښې ئې ډېر عظيم نور وليد چه يوصورت پکښې ښکاره شو او ويل ئې:
اې عبد القادره ! زه ستا رب يم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وويل: ورک شه ! لعينه ! لدې وينا سره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځيد چه بيائې ورته وويل:
ماپه دغه ډول اويا تنه دطريقو خاوندان ګمراه کړيدی مګر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شيطان دی؟
شيخ عبد القادر وويل دحرامو په حلالولو.
وايي يوه ورځ په نظاميه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شيخ عبد القادر دقضاوقدرپه باب خبرې کولې يو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتيدل يوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کميس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تېر شو له ګريوانه ئې راووت بيائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هيڅ تغير رانغی ماربېرته ځمکې ته ښکته شواو مخامخ ورته په لکۍ ودريده څه غږترېنه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و ، يوهم پوه نشو چه څه ئې وويل ، مار بېرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ويل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ماډېر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات می په بل چاکښې ندی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدردی په حرکت راولي او بس.
دشیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئي په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه څلویښت اولاده ئي درلوده چه یو ولسو تنوئي دده لاربښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابروته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په **۵۸۰** هجری کښې وفات شویدی. بني رفاعه دعربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زیات و او په حیواناتو هم ډېر زهېروحتی چه کله به ئي دجامو په پیڅکه پیشو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیڅکه به ئي له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیشو به پاڅیدلی وه نو بیرته به ئي په جامو پورې وګنډله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي دمصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په **۵۹۲** هجری کښې زیږیدلی دا احمدیه طریقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. دده طریقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او دتعلیماتو اساسي ټکي ئي دادي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګونډیو ته به ضررنه رسوئ، دبدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو اوضعیفانو به مهرباني کوئ.

۴- دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په **۶۷۶** هجری کښې د **۴۳** کالو په عمر وفات شویدی طریقه ئي په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئي تمسک درلود، شریعت ئي اصل او طریقت ئي فرع ګڼله، دټولو خلکو مینه ئي دکمال ضروري شرط او دمرید راس المال شمیره.

۵- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الاکبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسی زعیم (**۶۳۸** هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګڼل چه هغه دمحبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبی. په دې طریقه کښې پیرخپل مرید ته امرکوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئي بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پیرلا اله الا الله وایي او مریدئی اوري بیائې مرید وایي او پیرورته غوږنیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (انّ الذینَ یُبَایِعُونَکَ) تر (اَجراَعَظِیماً) پوري. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضوراو د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) وروسته سل ځله دا درود وایي:
(اَللّهُمَ صَلِی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَیدِنَا مُحَمَدِ النَبِی الأمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ الِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ الف الف کَرَةٍ)

۶- شاذلیه:

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه څکه ئې شاذليه بولي. علی شاذلی په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلی او په ۶۵۲ هجري کښې وفات شويدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډېر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډېر بنت نلري.

۷- مولويه:

د مولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ۶۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې و موند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقې پيشوا دی. دی بخارا ته نژدې په يوه قريه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زيږيدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدی. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريدانو ډېرې سختی نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دی.

دتصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- دکشف او معرفت مدرسه ۳- دوحدة الوجود مدرسه.

لومړی مدرسه:

يعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد اينبودل شويدی.
ددې مدرسې مميزات دادي:
دخدای عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحو اسلافو متابعت او محبت.
په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) دځينو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې دخدای له خوف سره دخپل حيات په هنداره کښې منعکس کړيدی.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې دخدای په محبت بنا دی څکه ئې ويل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبدَتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِي جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِيم وَمُحَبَةً فِيکَ).
ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.
ددې له وينا ؤ څخه يوه دا هم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).
ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشريح او تحليل کښې وايي:
انسان له نورو حيواناتو نه په ادارک بيليږي او ادارک ئې په دوه ډوله دی:
يو د علومو او معارف ادارک د يقين، ګمان، شک، او وهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض او بسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه او س دعقلي حيات او شعوري حيات په نامه يادېږي.

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتيجه په لاس راځي چه دصوفيانو طريقه په وجداني حيات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پيدا کوي او له عقلی حيات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبيرنشي کولی.
صوفيان وايي انسان دوه ولادته لري يو ولادت ئې هغه دی چه دمورله ګېډې څخه دنيا ته راځي او (ثاني ولادت) ديوه نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعنې دژوند دطريقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زېږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکار ته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبی غږ ترغوږه شو: ابراهيمه اياته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوڅوئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تېر کړي.

سفيان ثوري:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ او شړل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنياته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقيده وچه ډېر وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مګر څلور ښځې او نولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله وينا وڅخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موولېد چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي او خوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کارکښې نقصان پيښېږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۲۹۷ هجري کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کېښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډېر ټينګ و او دشريعت له احکامو ئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرينو ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمې کېدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترېنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی وا و هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترېنه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تورئې بې حقيقته وګڼه.

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی.
دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.
هغه حریت چه ځینې نورو صوفیانو ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډېر ښه پوهېدلی دی او ډېره ښه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې راپیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راخي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر　　　　وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هرځای او هرڅه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَالله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فناده.

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعلیماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغیزه لیدلی شو مګر بیا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې د غه قدسي حدیث دی: (مَا تَقَرَّبَ الَی عَبدِی بِشَئِ اَحَبّص اِلیَ مِن اَدَا مَا فَرَضتُ عَلَیهِ وَلَا یَزَالُ عَبدِی یَتَقَرّبُ اِلیَ بِاالنَوافِلِ حَتیٰ اُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاًوَبَصَراًوَیَداً وَمُؤیَداً) د اتحاد او حلول صحیح تفسیر د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وایي.
هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابلیت و موندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نیسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي چه خدای یې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بایزید بسطامي د هندوانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسین بن منصور حلاج د مسیحت د حلول د عقیدې له اغیزې لاندې راغلی و.
بایزید بسطامی (ابویزید طیفور بن عیسیٰ بسطامي) په یوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجری) کښې مړشوی دی چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډېر اقوال منسوب دي چه د صوفیانو په اصطلاح (شطحات) بلل کېږي. (لااله الا انَا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَمَ شَانِی).
ابو مغیث حسین بن منصور حلاج په ۲۴۴ هه په فارس کښې زېږېدلی او په عراق کښې لوی شویدی. مشایخ دده په باب اختلاف لري، ډېرئې ردوي اولږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډېر مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تیاره دي، د اناالحق وینا ده ته منسوبه ده، ځینې کسان ئې له دغې وینا سره بیا هم د اولیاؤ او شهداؤ په ډله کښې شمیري.
غزالي دده یو شمیر اقوال راغونډ کړیدي او دی ئې د سلفو او د اهل سنتو له عقیدې نه مخالف ګڼلی دی.
د خلیفه مقتدر په عصر کښې چه دده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو یو هیئت تشکیل شو د هیئت ځینو غړو دده د تکفیر په فتوی کښې خپل تردد ښرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او یقیني فتوی صادرول ئې مشکل کار و ګاڼه.
وایي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:
۱- دده تعلق له قرمطیانو سره.
۲- انا الحق ویل.
۳- دده په الوهیت باندې دده د پیروانو عقیده.
۴- د حج په باب دده مخالف نظر.
وایي حلاج د بیت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
دده له وژل کیدو نه نهه کاله وروسته قرمطیانو په مکه حمله وکړه او حجر الاسود ئې تربنه په اختطاف ویووړ. حلاج په کیمیا او تصوف کښې د تالیفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمایل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه دده نفوذ ئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدایي حد ته ئې رسولی و او دده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غیب کشفولی شي او په یوه وخت کښې ځان څو ځایه ښرګندولی شي.
ده د فارسیت سیاسي غایه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شیعه ګانو جمعیت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدین ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه د مخه د ادیانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعیم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (۴۵۰ هه) کښې زېږېدلی په طوس او نیشاپور کښې ئې خپل تعلیم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظامیه مدرسه کښې د مدرس په حیث ومنل شو.

دهغه وخت خلک ئي فضليت، فصاحت، دقت اوحسن کلام ته حيران پاتي واو ډېر شهرت او محبوبيت ئي په برخه شو.
ثلور کاله ئي په دغه ډول تېرکړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په مياشت کښې يو شاذ او نادر نفسي حالت ور ته پيښ شو چه ژبه ئي کلي شوه او له تدريس نه محروم شو. قوائي ضعيفه شوه او طبيبانو ئي څه علاج ونشوکړی.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئي هلته په عزلت، خلوت، رياضت او مجاهده کښې دنفس په تزکيه تېر کړه او دخدای په ذکر ئي زړه روښانه شو. بيا له دمشق نه بيت المقدس ته لاړ او پس له هغه دحج په نيت حجاز ته لاړ او يوولس کاله ئي خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دی وايي دتصوف لومړی شرط له ماسوی الله نه د زړه کامله تصفيه اوبيا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق اوبالاخره په کلي ډول فنافی الله کيدل دي.
دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسيله حاصلوي اوانسان له محسوساتو سره اشناکوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تميز قوه بخښي اوپه دغه وسيله له محسوساتو نه علاوه ذوقي يوهه پيدا کوي چه هغه دحس په وسيله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحيلاتو، جايز اوناجايز پيژندګلوي وربورې تړلې ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پېژندل کېږي په ذوق ئي پېژندنه نشي کيدی او هغه څه چه ذوق يې درک کوي حواس ئي درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترګې ئي احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئي احساس کووپه لمس ئي نشوکولی. له عقل نه پورته يوبل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغيب ليدو ته پيدا کېږي اودغه ادراک دعقل دپاره ميسر ندی.
همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه يادېږي اوله عقله ماورا دی.
دغزالي په نظرښتينی خوبونه (رويای صادقه) هم د غيب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بيهوشه وي او احساس ترېنه زايلېږي دغيب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترېنه په قلب او روح يانفس تعبير کوي.
دعلم په باب وايي: علم يا تعليمي وي يا الهامي.
تعليمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسيله حاصلېږي اوالهامي علم دقلب په تصفيه او دنفس په تزکيه د الهی کشف په وسيله پيدا کېږي. تعليمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر اوفکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسېږي.
دغزالي په نظرد رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئي مخه وکړه او په خلوت کښې ئي دزړه معامله يوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقيده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کارنه دی اومحسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې اونظرچه يوه قوي حاسه ده ديوه ديواله سيوری ځای په ځای ولاړ ويني اوغير متحرک ئي ګڼي مګريو ساعت وروسته دتجربې اومشاهدې له مخی معلومېږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئي کړيدی. داحرکت دفعتاًاوبغتتاً ندی پيښ شوی بلکه په تدريخ سره ذره ذره امتداد مومي اوپه ځای نه درېږي مګرنظرئي په هر آن کښې احساس نشي کولی اوظاهراًورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. يوستوری زمونږ په نظرکښې ديوه دينارپه اندازه کوچنی معلومېږي مګرهندسي دلايل داثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئي کوي دعقل حاکم ئې ردوي اوغلط ئي ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کيدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوايوبل حاکم وي چه دعقل احکام ردکړي او غلطي ئي څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وينئ اوهغه درته واقعيتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هيڅ شک نلرئ کله چه راويښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب اوخيال واو حقيقت نه و نوهغه څه چه په وينه دعقل اوحس په وسيله واقعيت ګڼئ ښائي

په تاسي يو بل حالت راشي چه دغه وينېتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يو خوب او خيال و.
صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که ثوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.
ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند تـه هغـه وينېـتوب وي لکـه چـه رسول الله (ص) فرمايي: (النـاسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راويښېږي.
امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريـون، طبيعيـون، الهيـون. دهريون هغه بولي چه د خالق لـه جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان لـه نطفې نه او نطفـه لـه حيوانه پيدا کېږي.
طبيعيون هغه دي چه د خدای (مدبر قوت) په وجود قايل دي مګر لـه بعث او حسـابه منکـردي، جنت، دوزخ او قيامـت نـه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون د يونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره د الهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لـري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسـئلې رد کړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشـه پـای تـه رسـوي، دباطنيـه فرقې لـه تعليمـاتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقـه دفـاطمي شـيعه ګـانو يـوه شعبه ده چه د دعـوت شاته ئي سياسي غايـه موجوده وه، ده د باطنيـه فرقـې پـه ردکښې پنځه کتابـه (المسـتظهري، حجة الحق، مفصـل الخـلاف، الـدرج المرقـوم بالجداول، القسـطاس المسـتقيم) وليکل چه له ډېر دقت نه ئي پکښې کار اخيستی دی او ډېر موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښـې وايي: غزالي تر اوسه څنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.
دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی پـه بـاب وايـي: دغزالـي پـه شخصـيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او پـه خپلـو معاصـرو ئـي اسـتيلاوکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطر چه تصوف ته پيښ وا و د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سـنتو څخـه مخـالف بلل کيده او د شيعه ګانو ، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې را ګډ شـوي و غـزالی ئـي مخـه ونيولـه او تـصوف تـه ئـي نوی ژوند وبابښه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسـالت دايمـان پـه حـرارت دبيـان پـه بلاغـت د اسلوب پـه براعـت او قـوي حجت پـای تـه ورسـوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستۍ مرحله د وحدة الوجودمرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کېږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغيير کوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود ، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي د موجوداتو تفصیل او تحدید به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نیولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائید کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وینا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجودیت له مینځه ځي.
همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین اوعلم حق الیقین ئې بولي.
علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووینی نوعلم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیداشي.
همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بیت په نسبت او کیفیت او نورو خصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نو دغه علم ته دحق الیقین علم ویل کېږي.
په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک او شبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف او مشاهده پیداشي، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي اودریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې او خاص الخاص صدق په احوالوکښې دی.
ایمان هم درې ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان يې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي. دمقلدمؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې د اسلام ددیني فلسفي لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفیانو ده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.
دبحث اوتحقیق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته د اسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه او تصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا، آسیا او افریقا کښې ئې دصوفیانو طریقې خپرې کړې.
ددې مدرسې پیروان عالم د الله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته یو حقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشا هم یوحقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد او خدای ته د رسیدو هڅه ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن او دشریعت روح دی.
دوی د الله تعالی په کتاب او نبوي احادیثو کښې ظاهر او باطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیر څخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعی احکامو باندې د عمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه د شرعي احکامو له علم سره يو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بيان ځوک مستقل علم بولي او ځوک ئې د نحوې د علم جز بولي.
ابن عربي وايي: د کتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آيت او حديث د خلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر د نورو فهمونو د پاره نور مفاهيم هم پکښې شته چه د هرچا نه نصيب کيږي.
په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هر آيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو اويا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي او صوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګاڼه چه هغه د الله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګاڼه.
د ابن عربي د وحدة الوجود نظريه د اهل کلام له ډېرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پريښودو مجبور کړ چه لومړی مصر ته لاړه او بيا له يوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقيقت بنا کړ چه د ده د تعليماتو محور وه. دی په هر موجود کښې د خدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه د خدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړيدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤ او وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډېرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې ليکلي دي چه ډېرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.
ځينې مسيحي ايمهؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې د ايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو کښې د ده مديون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپينوز- او هګل) واقع دي.
سيد جمال الدين افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو څخه دی او د هغه شاګرد شيخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پيروو چه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شيخ محی الدين ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګاڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دين اساس ئې کيښود چه ډېرپيروان ئې پيدا کړه.
د ده دا بيتونه د دغه مفهوم ډېرښه اداکوي چه وائي:

لقد كنت قبل اليوم انكر صاحبی — اذا لم يكن دينی الی دينه دان
فاصبح قلبی قابل كل صورة — فمرعی الغزلان ودير الرهبان
ومعبد اوثان وكعبة وطايف — والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب كيف توجهت — ركائبه فللحب دينی وايمانی

مطلب ئې دادی چه پخوا به که دچادین زما دین ته نزدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانوورشو، درهبانانودپاره دیر، دبتانو دپاره معبد، دطواف کوونکو دپاره کعبه، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دین می دمحبت دین دی او ایمان مې هم محبت دی.

مولانا جلال الدین:

دمولویه طریقې خاوندهم دمذاهبو او ادیانو اساس یوګڼي او په دې عقیده دی چه دمختلفو او راز راز دینونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هیوادونو اوښارونو خلک یود بل په ژبه نه پوهېږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبولیک او کنائي شکل دمختلفو هیوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بیانوي چه یو دینار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهیدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅوچه یو داسې سړی پیداشو چه د ټولو په ژبو پوهیده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخیستلو له مینځه یوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقیقت ډېر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډېرنوي معاني او مفاهیم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګلیسی استا ذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدین) وبلل شو وایي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانیت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.
ابن سینا د بلخ مشهور فیلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصیص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډېر عمیق اودقیق نظرخاوند چه عرفاني اونفسیاتي تحلیلات ئې ډېرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډېر درانه نظرګوري.
دغه راز ډېر محققین اومفکرین په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډېره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه:

په تیرو بحثونو کښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کریم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کریم کښې ذکر شویدي داهم وویل شوه چه د تصوف شروع له زهد او ریاضت څخه شویده او درسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډېر ټینګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونیولو، په لوږو تیرولو او په قیام اللیل دزهد او ریاضت عملي تعلیم خپلو اصحابوته ورکړیعني دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام یادګاردی او د پیغمبر زاهدانه اوفقیرانه ژوند ئې ډېرښه سرمشق دی.
ځینې آیتونه اونبوي احادیث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنیادټینګوي او دباطني علم اساس بلل کېږي هغه هم په خپل ځای کښې توضیح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره یانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښې نیولو سره ځینې نور آیتونه اونبوي احادیث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري یاتصوف مقید کوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه یا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ویل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت باید د اهل وعیال دنفقې پیداکولو اونوروحقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعیفه کولو موجب شي چه د ژوند فعالیت غیرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې داحدیثونه د ذکر وړدي:

۱- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايي شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلي دي. رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: (فقُم وَنَم وَصُم وَ افطِر وَصُم مِن كُلِ شهرٍثلاثة ايامٍ ولَكَ مِثلُ صِيَامِ الدهرِ) يعنى دشپي ياڅيږه او ويده کيږه روژه کيږه او بوزه کيږه. په هره مياشت کښي دري ورځي روژه نيسه اودابه ستادپاره داسي وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښي وويل: زما طاقت تردي زيات دی. رسول الله (ص) وويل نويوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بياوويل:
تردي مي هم طاقت ډېردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بيا خپل طاقت زيات وښود اورسول الله (ص) وفرمايل تردي افضله اوبهتره بله روژه نشته.
۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلى الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئي ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شوي دی؟ په قريشو کښي خو ستا ترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځي وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وو ايه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئي وويل: آيا تا په ماپسي اقتدا نده کړي؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځي روژه اودشپي ولاړ اوسي؟
عثمان وويل هو ! زه همداغسي کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:
(لاتصفعَل انّ لِنَفسِكَ عَليكَ حَقّاً وَانّ لِجَسَدِكَ عَليكَ حَقّاً وَانّ لِاهلِكَ عَليكَ حَقّاً فصَلِ وَنَم وَصُم وَاَفطِر) يعنى داسي مکوه، نفس دي هم په تاحق لري جسد دي هم دربانديِ حق لري او اهل دي هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئي هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيداکيږي چه دصوفيانو دا ادعاچه دوی دتصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو برياليِ کيږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري څکه چه دغيب علم په خدای پاک پوري خاص دی او پيغمبرانو ئي هم دعوه نده کړي په دغه مورد کښي دا آيتونه دملاخطي وړدي:
۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ -سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسوته ماسره دخدای خزائي دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر دهغه څه چه وحی راته شوي وي.
پدي آيت شريف کښي دا څرګنده شويده چه پيغمبرعلم غيب نلري مګرچه وحی ورته وشي، په وحی کښي دغيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.
۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) دغيب کلی ګاني له خدای سره دي بي له هغه څوک پري نه پوهيږي.
۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت۶۵) ووايه ! په غيب باندي نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښي دي مګر الله پاک (ج).
ټول علم غيب يوازي دخدای پاک سره دی او بالذات په ده پوري اختصاص لري چه بي له الهي ښخه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نوځيني بندګان په ځينو غيبي چارو خبروي مګرهغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.
له علم الغيب ښخه مراد محض ظن اوتخمين نه دی اونه هغه علم چه له قراينو اودلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نو دغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر دصوفيانو د کشف دشهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقى مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآنى نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع کيږي.
دغه راز آيتونه چه دغيب علم په الله تعالى پوري مختص کني اوهغه آيتونه چه د وحی اوالهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړي قابله ګڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښي نشته. الهامي پوهه چه خدای

پاک ئې دچاپه برخه کوي او په دغه وسیله انسان ته کشف الغیب حاصلېږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغیب حاصل شویدی بلکه دالهي علم یو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت را نقل شویدی او عالم الغیب یوازې خدای پاک دی او بس. الله تعالی ته هم عالم الغیب په دې لحاظو وایو چه غیبی شیان زمونږ له نظر دي که داسې نه وي نو خدای پاک ته خو هیڅ شی غایب نه دي. لکه چه تصوف دزماني په تېرېدو مختلف مراحل طی کړي او په هئیت او ماهیت کښې ئې تغیر را غلي دي په صوفیانو کښې دغه بدلون لا ډېر محسوس او مشهوردی. دنن ورځې صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهیم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب ددنیا جاه وجلال حاصلوي.

هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګر دا وړۍ او هغه وړۍ ډېر تفاوت لري.

چیرته هغه شړله زیږه صوفیانه شړۍ چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډایانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه دنن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یو نشو ګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهیز کاوه او دی له بیخونده او بې مزې شیانو پرهیز کوي.

هغه ځان خواراوه او دی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفي په زیره او جامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه دا ستغنا په وجه او دی د ډېرې غنا په وجه. هغه دنیا ته شاکړه او ده په شاکړه.

پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په ویښه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و او دوی په عیش وعشرت.

دپرون صوفي لکه دیوجانس دسکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګر دنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.

لکه چه او سنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه ګڼل کېږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکر کوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.

اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.

ډېرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې د سیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه د سیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه او مجادله کوله.

هو! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.

همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه او متناقض مسائل را پیدا شوه او دصحیح او غلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کار شو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کار واخیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شي حتی چه دکفر خدمتګار هم.

قادیانیت دجعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.

په اسلام کښې دمختلفو فرقو او مختلفو عقاید وظهور د خلفای راشدینونه وروسته شروع شو او علاوه دشیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

د امویانو اوعباسیانو په وخت کښې دمتکلمینومعارضې اومجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وویشل شوه چه یوه معتزله اوبله اشعریه یا اشاعره بلل کېږې. دهمدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پیدا شو او عقلي دلایل په دیني مسایلو کښې دخیل شوه چه شک اوتردید ورسره ملګري و.

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخرکښې مسلمانان په اسلامي عقایدو کښې لکه: توحید ، تجسم، جبرواو اختیار، معاد ، ایمان، اوداسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو دخپلې عقیدې د اثبات دپاره عقلي دلایل پیداکول ددغو دلایلو راغونډول، تصنیف اوتالیف دعلم کلام اساس وګرځید اود عقل مذهب په دین کښې حلول اونفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.
حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سرکښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو یوشاګردئې (واصل بن عطا) ؤچه په یوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بیل ځای ونیوه او اعتزال ئې اختیار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وویل: (اعتزل واصل عنا) یعنې له مونږ څخه لیرې اوبیل شو.
واصل بن عطا لږ څه وروسته دخپل استاذ د یوه بل شاګرد عمروبن عبید په ملګرتیا یوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه یعنې دصوفي شاګردمعتزلی شواو معتزله فرقه ئې تاسیس کړه. معتزله دمتکلمینو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوې او له اهل سنتو سره په ځینو عقایدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکردي او په آیتونو تاویل اوتفسیر نه مني.
لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه دګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځینو دکبیره ګناهونو مرتکبین کافرګڼل ځینو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ویل چه له کافرانونه ډېر بتر دي.
واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذسره مخالف شواو ویې ویل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بین المنزلتین منزلت لري او د کفراوایمان په برزخ کښې واقع دي.
دغه دمنزلت بین المنزلتین عقیده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبیقوله لکه دحضرت عثمان (رض) قتل، دجمل اوصفین واقعه اوداسې نور او دا د امویانو په ګټه وه ځکه دوی هم داعتزال مذهب ته راواوښتل.
دمعتزله فرقې په مقابل کښې دمتکلمینو بله فرقه اشعریه یا اشاعره وه.
دمعتزله فرقې یو تن (ابوالحسن بن اسماعیل اشعري) چه له عبدالوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله دیوه خوب دلیدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځیده او له فلسفي روش څخه ئې درسول الله صلی الله علیه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختیارکړ. ده وویل زه دخدای په کلام او د پیغمبر په سنتو یعنې په هغواحادیثو تمسک کوم چه اصحابو او دحدیثو امامانوئې روایت کړی دی.
اشعریه یا اشاعره فرقه همدغه ابوالحسن اشعري ته منسوبه ده چه دمعتزلی شاګردو. اشعریه په حقیقت کښې دکوم نوي مذهب پیروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حدیث پرې عقیده لري.
علم کلام چه دیني مسایل په عقلي دلایلو ثابتوي اومعتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف دغه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې یوناني فلسفه ده.
متصوفین دغه علم ته ښه نظرنلری اوځینې ئې که ډېرمخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وایي: (قرآنی دلایل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او دمتکلمینو دلایل لکه دوا رنځورانو ته په کارده.)
ابن عیاد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وایي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تېرېده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي. جنید وویل: (نَفيُ العَیبِ حَیثُ یَستَحِیلُ العَیبَ عَیبُ) یعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه د مخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ او څه د نورو مذاهبو د پیروانو له خوا د امویانو او عباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقاید و کښې نوره ګډوډي هم راغله او د عقلی دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه د نوې پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱-۱۳۵ هجري) لومړی سړی و چه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډېر ژر ئې په یوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د توري په زور په خلکو ومانه که چېري د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شئ یو عالم را ولیږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.

هارون الرشید یو فقیه ور ولیږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې د پاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! د خدای یوصفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیا د ځان په شان خدای پیدا کولی شي او د خپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.

فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ د دغه علم او د دغه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین را وغوښتل او له هغوی څخه ئې معمر بن عباد د مباحثې د پاره انتخاب کړ.

مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزله ؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وائي چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کیښودل شو چه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤ او ډېرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي د فلسفې یو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کیښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شو او پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحفیفه هغه کتاب چه په عقاید و کښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې د معتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دا دي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي د عدالت تقاضا هم همدغه ده چه انسان د خپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بدیو سزا ورکړه شي.

د لته دا سوال پیدا کیږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی او لازمي امر دی که نه دی. یعني الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي. او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای د ټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: دمطيع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذبالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.
په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.
له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې څو ځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ اواز غږيدل او داسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بياهم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لری او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځی.
اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعنې (احباط) په انکار پورې ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايي: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه داسې به وې لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.
صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.
اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او نجات ورمومي.
معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.
په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پورې موقوف ګڼل شوى لکه په دې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعنې څوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تر دې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

د پيغمبرانو عصمت:

د انبياؤ په معصوميت کښې هم د نظر اختلاف موجود دى.
معتزله وايي: کيدى شي چه انبيا د نبوت نه د مخه دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شى، يعنى دوى پس له نبوته انبيا له کبيره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دى چه انبيا دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کيدى چه سهواً دلويې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدې ډول غټه ګناه نه کوي يعنى له کبيره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دى.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولياؤ له کراماتو څخه منکردي د غه شان د انبياؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئي مني.
اشاعره وايي: نبوت يو مقام دى چه د خداى له لوري د خلکو د هدايت د پاره چاته ورکول کېږي او پيژندنه ئي په دې کښې کېږي چه خداى په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پيغمبرته ورکوي.
دوى معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې د پېژندلو د پاره دا شرطونه تعيينوي:
دخداى فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړى شي. د نبوت د مدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پيغمبرانو او د ده د دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځينې پوهانو ويلي دي چه که د خارق العاده کار معنىٰ دا وي چه د طبيعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هيڅ ممکن ندى او که د غسې نه وي نو خارق العاده ويل ورته څه معنىٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعريانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمينو دغسې ايرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قيد ئي لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې ليکل شويدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) يعنى زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه د نبوت د مدعي تصديق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
يو هغه چه معجزه د پيغمبرى شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ بايد اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقايد او کارونه کوم دي او بيا وګورو څوک چه خلک يوه دين ته رابولي په خبرو او تعليماتو کښې ئې د نيکى او حقيقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چيرې دا يقين حاصل شي چه هغه پيغمبر دى نو بيائي اطاعت لازم او واجب دى.
امام رازي وايي: (د معجزې نفى له قرآن څخه صراحتاً معلومېږي چه فهم ئې مشکل ندى.)

الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) يعنې نه لېږو پيغمبران مګر زيري ورکوونکی او ويروونکی.
دا مطلب په قرآن کريم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پيغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زيری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وويروي. د پيغمبرانو وظيفه همدغه ده او نور د خلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دين کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ويل شويدی چه ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کېږي هغه خلکو ته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هيڅ ضرورت نه پيدا کېږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الى – سورت انعام آیت ۵۰) يعنې ووايه، نه وايم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وايم چه په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته چه زه ملک يم، پيروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شويده.
هر کله چه پيغمبر د خدای له لورې مامور دی چه خلکو ته ووايی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غيب او نه زه ملک يم بلکه تاسو غوندې بشر يم او د وحی پيروي کوم نو بيا د معجزې لرلو سوال څنګه پيدا کيدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).
يعنی ووايه ! مالک نه يم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضا وي که زه په غيب پوهيدلی هر ګوره به مې ډېر جمع کړي ؤ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسيدله ما ته هيڅ بدي.
نه يم زه مګر ويرونکی او زيری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ايمان لري. دغه راز واضح بيانونه چه په قرآن کريم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړيده. له معجزې نه خو معتزله چور منکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلي دي چه يوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي يا ئې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مينځه ځي او يوه مشکله موضوع د حل لاره پيدا کوي. که چيرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بيا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبيعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کيدی دا مشکل هم پېښېږي چه اشاعره د پيريانو او شياطينو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقيده لري او دا منی چه د بنيادم په وجود کښې د پيريانو حلول د دې باعث کېږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د يوه پيرياني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتياني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حيرانوونکي خارق العاده کارونه کړيدي يا اوس د مسمريزم او هيپنوتيزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بيلوو او تشخيص به ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه مياشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمی له څا نه راويستله چه تر څلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسيله پيدا کړې وه چه د اور له مينځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووايو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که دې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بيا بايد عبدالله بن مقنع پيغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پيشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستيو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عيسیٰ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتيزم او مسمريزم په وسيله کيدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري

د همدغسې ملاخطاتو په وجه د متکليمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهاني او شاه ولي الله يا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي ياني له خارق العاده توب څخه مجزاکوي او د عقلي استدلال په حيث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزليانو او اشعريانو ځيني مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصري صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلي منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان وا و په مختلفونو مونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپيدا شوې چه مظاهر ئې ډېر ځرګند او ښکاره دي.

هماغسې چه په عيسوي دين کښې پروتستان (په پاپ باندې عقيده نه لرونکي) کاتوليک (د پاپ پيروان) او ارتدکس (په دين کښې رښتوني او د صحيح دين پيروان) پيدا شوه په اسلام کښې زيات شمير مذهبونه او مسلکونه مينځ ته راغلل او د اسلام تطبيق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پيدا کړه. قرآن کريم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحريفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسير او تاويل له لارې پکښې راز راز تعبيرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځيده.

د اسلام دين چه تقريبا څوارلس سوه کاله د مخه د نيا ته راغی او اوس پرې ډېرې پيړۍ تيرې شويدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړيده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې د غومره ډېر تغير د ژوند په ټولو څواو کښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دين هم له دغو تغييرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځيني پوهان وايي د اسلام دين د نورو اديانو په شان يوه اجتماعي پديده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور يو قوي او مفيد حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه توليد او توليدي وسايل ژر ژر تغيرکوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او اديان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د توليد له ځرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقياتو په مخکښې سد کېږي او دا ضرورت مينځ ته راځي چه بايد مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او توليد ترمينځ نسبي تطابق مينځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسيږي چه بيا اصولاً دين له توليد سره هيڅ مطابقت نه کوي او له مينځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ايا د اسلام دين د زماني تغييرته څه اعتنا کړيده او که نه؟ آيا په ديني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پريښې ده که تړلی يې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بيرته کړه او د زمان او محل په اعتبارئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مينځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِيحُ المَحضُورَاتِ) يعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي يو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په ديني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قياس وروسته له آيت او حديث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوين شوه او د خلکو د احتياج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسايل په عباداتو او معاملاتو کښې مينح ته راغله او بيا لوئې لوئې فتاوې راووتې او له اصولو او کلياتو نه جزئيات استخراج شوه.

په شيعي فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدين د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ايجابات او مقتضياتو ته ونه کتل شوه ښائي د اجتهاد د دروازې تړلو يوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې د آخرې زمانې ملايان د دنيائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دين کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بيا هم ويلی شو چه په دين کښې د زمانې همدغه تاثيرچه پخوا اجتهاد جايز و او اوس ناجايز دی ډېرلوی تغيردی او ډېر زيات اهميت لري که د آخرې زمانې د ديانت کمزوري د اجتهاد بندولو دليل کيدی شي نو بيا د اخرې زمانې د نوو ايجاباتو او مقتضياتو د پاره د نوو

احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کيدی. که څوک دا وو ايي چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابوحنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرينو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابويوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه ګڼل کيده پخپله دڅلورو مذهبو يوله بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه دمختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بيا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شويده چه يو مذهب به صحيح وي او نور د اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځينې احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (اَلشّيخُ تَارَةً يُخطِي وَتَارَةً يُصِيبُ) شيخ کله خطا کيږی او کله حق ته رسيږي يعنې دا نشي کيدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د وروستي زمانې دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبر ګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زمانې د تغير په وجه د ديني احکامو تغير راښيي او په دې مو پوهوې چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځينې مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کيږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و او دجهاد دپاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخې خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن دلسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي خو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يو بل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پيتی موسپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په ديني تکليف کښې ډير کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډيره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زر تنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لوړنی مسلمانان بوډاګان او ضعيف شوه او نوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دوو تنو په مقابل کښې په جنګ مامور شو يعنې د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډيروخت په تيريدو په يوه قرآني

حکم کېنې دغومره فرق او تغېیر راغی او علت ئې هم د زمانې تغیېر وښودل شوځکه د تخفیف دآیت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باریکه او صحیحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هروخت کېنې د عصر له احتیاجاتوسره مناسب احکام وضع کولی شي او یوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفیت لري چه بشري سعادت تامین کړي او بس.

پای

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

www.ulfat.de